

RAITO

<i>Lukijalle</i>	3
<i>Lapin metsämuseolla merkkivuosi</i>	4
TUIJA ALARIESTO	
<i>Kierikkikeskus – opintomatka menneisyyteen</i>	7
HANNU KOTIVUORI	
<i>Pohjoista luontoa neljän seinän sisällä</i>	13
KIMMO KAAKINEN	
<i>Luontoretellä Oulangan luontokeskuksessa</i>	17
KIMMO KAAKINEN	
<i>Näyttelysuunnittelijana Ylläksellä – mistä on Kellokkaan näyttely tehty?</i>	20
KEIJO TASKINEN	
<i>Maa kivimiesten näkemänä. Geologian tutkimuskeskuksen arkistot kertovat</i>	22
KALLE TAIPALE	
<i>Puuhun kirjoitettu</i>	26
HANNU KOTIVUORI	
<i>Entisaikojen poronhoitoa Sallassa</i>	34
PAAVO HAUTALA	
<i>Opin kylvää pohjoisessa – Inarin koululaitos 100 vuotta</i>	39
IRJA JEFREMOFF	
<i>Uutisia</i>	44
<i>Kirjakatsaus</i>	46
<i>Tämän numeron kirjoittajat</i>	50

RAITO

Maakunnallinen museolehti,
21. vuosikerta.

Julkaisija

Lapin maakuntamuseo
Pohjoisranta 4, 96200 Rovaniemi
Toimitus ja tilaukset
Kimmo Kaakinen, (016) 322 2484,
kimmo.kaakinen@rovaniemi.fi
Päivi Rahikainen, (016) 322 2791,
paivi.rahikainen@rovaniemi.fi
Vapaaehtoisen kannatusmaksun voi
maksaa tilille Sampo 800017-890032.

Graafinen ulkoasu

Studio Karkulahti

Taitto

Sirpa Ojala/GST Design Oy

Paino

Rovaniemen Painatuskeskus Oy

Painos

1000

Kannen kuva

Sodankylän Sattasjoen työpaikan
uittoroikka menossa Saittajoen uittoon
toukokuussa 1957.
Kuva: Erkki Rännäli. Lapin metsämuseon
kokoelmat.

ISSN 0781-481X

Lukijalle

Arktikumin 10-vuotisjuhlien jälkeen talossa työ jatkuu entiseen tapaan, mutta varsinkin nyttelypuolella on tiedossa suuria muutoksia. Lapin maakuntamuseon *Selviytyjät*-perusnyttely uusitaan, ja ensi joulukuussa avattava, uudenniminen nyttely tarjoaa tuoreita virikkeitä talon runsaslukuiselle asiakaskunnalle. Myös Arktisen keskuksen perusnyttelyn uusimista suunnitellaan, joten lahivuosina on talon nyttelytiloista kuultaviss monenlaisia rakentamisen ääniä.

Lapin maakuntamuseon palveluisa vuosi 2003 näkyy muutamina muutoksina. Nyttelyn rakentamisen takia kuva-arkisto on yleisoltä kiinni koko vuoden. Perusnyttely on puolestaan suljettuna 31.3. alkaen ja avautuu taas 4.12. Sen sijaan vaihtonyttelyt pyörivät koko ajan normaalisti.

Kimmo Kaakinen

Jk. Suunniteltu Raidon numero 2/2002 jäi aineiston saantivaikeuksien takia ilmestymättä.

Lapin metsämuseolla merkkivuosi

TUIJA ALARIESTO

■ Vuosi 2002 oli Lapin metsämuseolla sekä työn että juhlan aikaa. Rovaniemen Pöykkölän museoalueella peruskorjattiin 1920-luvulta peräisin oleva savotan kauppamakasiini. Näyttelysuunnittelu astui jälleen askeleen eteenpäin. Elokuun lopulla museo juhli 40-vuotis-syntymäpäiväänsä Rovalassa, jonne kokoontui kuutisenkymmentä juhlavierasta.

Metsätyöt alkoivat voimakkaasti koneistua 1950-luvulla ja hevosajakausi joutui väistymään. Tässä murrosvaiheessa metsämuseolle oli selvä tilaus. Entiset työvälineet ja -menetelmät haluttiin tallentaa tuleville sukupolville, ja kun metsä- ja uittotyövälineitä jäi pois käytöstä, karttuivat metsämuseon koelmat aluksi lähes itsestään. Rovaniemen kaupungin tonttilahjoitus 1960-luvun puolivälissä mahdollisti museon perustamisen Rovaniemen Pöykkölään Salmijärven rannalle.

Vuosikymmenien aikana Metsämuseontien varrella sijaitsevalle viiden hehtaarin alueelle on siirretty tai rakennettu viitisentoista erityyppistä rakennusta. Niistä vanhin on Koivun uittopirtti vuodelta 1904 ja nuorin Ahmakuusikon kaksipäinen tyyppikämpä 1950-luvun puolivälissä. Alueelta löytyy myös yksi 1900-luvun alun kämpätyypin rekonstruktio, mutta pääosin rakennukset edustavat alkuperäistä savotta- ja uittorakentamista.

Esineistöä museon kokoelmiin on kertynyt parituhatta kappaletta, enin osa niin sanotulta hevosajokaudelta, mutta joukkoon mahtuu myös uudempaa välineistöä aina 1990-luvulle saakka. Esineiden lisäksi metsämuseo on sekä kerännyt että saanut lahjoituksina met-

säaiheisia valokuvia. Tämä noin 43 000 kuvan kokoelma on sijoitettu Lapin maakuntamuseon valokuva-arkistoon odottamaan läpikäyntiä ja luettelointia.

NÄYTTELYN UUDISTAMINEN VIE AIKAA

Viime kesänä valmistuivat näyttelysuunnitelmat kolmeen eri kohteeseen: kauppamakasiiniin, savusaunaan ja huusseihin. Ennestään suunnitelmia on olemassa lisäksi talliin, ajokalugarastoon ja ajomiesten kämppään, joista jälkimmäiseen on näyttelyinteriööri jo valmistunutkin.

Uudistamisen tarkoituksena on vähitellen löytää punainen lanka, jota seuraten metsämuseon näyttely tuntuisi johdonmukaiselta. Nykyisellään näyttely monenlaisine työvälineineen ja -menetelmineen ei tunnu avautuvan metsäalaa pe-

rehtymättömille kävijöille, eivätkä liioin suuret kokonaisuudet hahmotu kunnolla.

Esimerkiksi ulkomaalaisille museovieraille ihmetyksen ja oivaluksen aihe on usein jopa se, että metsätöitä tehtiin talvella lumen ja pakkasen aikaan. Monille nykypolven suomalaisille puolestaan metsätöiden historia ja merkitys Lapille ja koko Suomelle on jäänyt hämäräksi. Tulevan näyttelyn tulisi kin kyetä vastaamaan hyvin monitasoisiin kysymyksiin.

Isoilla kankaille painetuilla valokuvilla on suuri merkitys uusittavissa näyttelytiloissa. Valokuvien avulla on helppo selittää jonkin työvälineen käyttöä tai kuvata oloja, joissa jätkät elivät ja työskentelivät. Kuvien tekstit ovat pääosin valmiina, mutta tekstitaulujen tekninen toteutus on vielä ratkaisematta.

Maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen neuvottelemassa Jari Kuusikon kanssa Lapin metsämuseon kauppamakasiinin kunnostamisesta. Kuva: Tuija Alariesto. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

Tulevina vuosina tavoitteena on toteuttaa valmiiden näyttelysuunnitelmien mukaiset uudistukset. Samaan aikaan jatketaan suunnitelmien tekoa metsämuseon muihin kohteisiin.

RAKENNUSTEN KUNNOSTA HUOLEHDITTAVA

Metsämuseon kaltaisissa ulkomuseoissa rakennusten kunnossapito vaatii runsaasti työtä – ja tietysti rahaa. Metsätyömaiden kämpät ja muut rakennukset pystytettiin enimmäkseen lyhytaikaista käyttöä varten, kun taas museomme tehtävänä on säilyttää samat rakennukset (periaatteessa) ikuisesti.

Käytännön museotyöntekijät joutuvat painiskelemaan ongelman kanssa kaiken aikaa.

Kesän 2002 suurin hanke oli alussa mainittu kauppamakasiinin peruskorjaus. Kauppamakasiini tuotiin 1970 metsämuseon tontille Savukosken Värriöltä: mukaan oli napattu hirret ja nurkkakivet, ja rakennus pystytettiin nopeasti kuten alkuperäisellä paikallaankin. Kolmattakymmentä vuotta makasiini sai rapistua rauhassa, kunnes muutama vuosi sitten se sai päälle uuden malkakaton tuohineen. Valitettavasti routiva maaperä ehti myös vaurioittaa perustuksia, jotka nyt vaativat pikaista uusimista.

Kauppamakasiinin peruskorjaus suunniteltiin ja toteutettiin yhteistyössä Lapin maakuntamuseon ja Lapin ympäristökeskuksen kanssa. Työn tekivät ympäristökeskuksen YTY-projektin miehet. (YTY-toilla tarkoitetaan pienimuotoisia ympäristönsuojelu- ja hoitotöitä, jotka toteutetaan työllisyysva-

roin.) Purkuvaiheessa tarkastettiin rakennuksen hirret, joista huonokuntoiset korvattiin uusilla. Entistä vankemman perustan lisäksi makasiini sai uudeksi katteekseen huvan. Peruskorjaus saatiin valmiiksi hyvissä ajoin ennen talven tuloa; ensi kesänä on sitten kauppamakasiinin näyttelyinteriöörin toteutuksen vuoro.

Makasiinin peruskorjaus oli metsämuseon voimavaroin vaativa urakka. Monet muut vastaavat kohteet odottavat vuoroaan.

METSÄMUSEO 2000-LUVULLE

Jokavuotiset taloushuolet kalvavat metsämuseolaisten mieltä. Monien muiden museoiden tavoin Lapin metsämuseon toiminta lepää käytännössä avustusten varassa. Avustuksia on saatu erilaisiin projekteihin, esimerkiksi mainittuihin näyttelyuudistukseen ja kauppamakasiinin korjaukseen. Kiinteisiin kuluihin, kuten sähköön, veteen ja vaakuutuksiin, pitää myös vuosittain löytyä rahat.

Metsämuseoyhdistyksen puheenjohtajan Tapani Oinaan mukaan metsämuseo on ollut onnekas saadessaan viime vuosina joko ammattilaisen tai alan opiskelijoita hoitamaan museota kesän ajaksi. Kolme kuukautta vuodessa on kuitenkin liian vähän: museon pitkäjänteinen kehittäminen vaatisi vakituisen museotyöntekijän palkkaamista. Näyttelytoiminta, esine- ja valokuvakokoelmat ja yhteistyö koulujen, matkailuyrittäjien ja muiden museoiden kanssa ovat esimerkkejä metsämuseon työsarasta, jonka kunnollinen hoitaminen ei nykyisin voimavaroin onnistu. ■

Kierikkikeskus – opintomatka menneisyyteen

HANNU KOTIVUORI

■ Syksyllä 2001 avasi Yli-Iissä ovensa uudenlainen kulttuuri- matkailukohde, kivikauden iijokisten elämää monitahoisesti valaiseva museo ja elämyskeidas, Kierikkikeskus. Ensimmäisen elinvuotensa aikana keskuksen on tutustunut tuhansia matkailijoita, paikallisia asukkaita ja koululaisia, joiden kiireiden kyllästäämään arkipäivään tutustuminen esi-isien karuun elämään luonnon syleilyssä on suonut virkistävän tuulahduksen.

Yli-Iin kunnan joulukuussa 1995 tekemän päätöksen mukainen rakentamishanke on toteutunut luukuun ottamatta suunniteltuja majoituspaikkoja. Professori Reijo Jallinojan piirtämä pyramidinkaltainen uudisrakennus on Euroopan suurin nykyaikainen puukonstruktio. Nelisivuiseen rakennuskonsoliin hupeni peräti 12 kilometriä punahohtoista aihkipuuta eli yli 3000 yksittäistä petäjää. Ytimenä on noin 100 kuulijaa vetävä nykyaikainen auditorio, jonka piilutetut seinät kohoavat yli kymmenmetriseen, valoikkunoiden avartamaan torniin. Jyhkeys tekee kunniaa Pohjanmaan vanhalle puukirkkoperinteelle. Varasto- ja toimitilat on minimoitu, sillä auditoriotilaa reunustavan nelikulmaisen huonealan kolme sivustaa on varattu näyttelytilaksi. Kerrospinta-alaa keskuksessa on 1040 m². Talon tekemiseen on saatu runsaasti ulkopuolista tukea, kaikkiaan noin 3,3 miljoonaa euroa. Kuitenkin Yli-Iin kunnan osuus on talon tekemisessä ja noin 0,3 miljoonan euron vuosikulujen kattamisessa keskeinen. Kuntalaisten veroeurojakin on tekovaiheessa huvennut yli miljoonan edestä. Päätoimisia työntekijöitä keskuks-

sessä on neljä, joista kaksi arkeologeja. Alan auktoriteetti Puuinformaatio myönsi vuoden 2002 puupalkinnon Kierikkikeskukselle ja Lahden Sibeliustalolle.

Sisääntulosivulla ovat vastaanotto, sosiaaliset tilat ja kokonaisuuden kannalta tärkeä käsiyömyymälä tai museokauppa. Sen tuotevalikoimassa ovat keskeisellä sijalla esihistoriamatkailua tukevat, aidoista materiaaleista valmistetut käsiyötuotteet. Valikoima on vivahteikas ja laadukas. Kaikkea jo haalineetkin löytänevät putiikista omansa. Kun Suomen muinaisuutta ei liiemmin ole tuotteistettu, ovat muinaisaarteidemme halpautontijäljitelmat onneksi yhä harvassa. Yli-Iin seudulla pyritään innovatiivisesti hyödyntämään muinaisuutta palveluiden ja tuotteiden kehittämiseksi. Kierikkikeskuksen toiminta yhtenä kunnan elinkeinotoiminnan piristeenä ei näytä heikentävän sen uskottavuutta arkeologisena näyteikkunana. Luonnollisesti keskus toimii omimmillaan visualisoidessaan tutkittua kivikautista kulttuuriperintöä. Keskuksen tuntumassa on muinaista elämää, asumuksia ja pyydyksiä esittelevä *Kivikauden kylä*, ja itse rakennuskin on tehty autenttiselle tapahtumapaikalle, kivikauden asumuspainanteiden viereen.

ELÄVÖITETTY NÄYTTELY ELETYSTÄ ELÄMÄSTÄ

Keskuksen perusnäyttelyä luotaessa on ajateltu ennen muuta havainnollistamista, muinaislöytöjen väijäämättömän vajavaisuuden elävöittämistä. Organisen materiaa-

lin kaikinpuolinen niukkuus vaatii mallien rakentelua ja hypoteettisten rakennekuvien kehittelyä. Kivikautisen elämänkulun laaja esittely vaatii ympäristön, erilaisten valmistusprosessien, tapojen, uskomusten ja pyyntiaskareiden kuvittelua ja kuvittamista. Kierikissä siinä on onnistuttu hyvin, kun kappineet on lähes poikkeuksetta asetettu toiminnalliseen kehykseen. Vaihtoehtoja punnitessaan näyttelyn tekijät ovat yleensä päätyneet loogiseen lopputulokseen. Esihistorian kuvittamisen vaarana väijyvät yksipuoliset, ehdottomat tai yleisöä kosiskelevat kannanotot. Historiantutkimus ei toki saavuta koskaan mennyttä todellisuutta, jos sitä hetkittäin sipaiseekin. Mielikuvilla voidaan virittää kävijöiden mielikuvitus pohtimaan esimerkiksi vitkallista ajan kulkua, ympäristömuutosten vaikutusta, luonnossa elämisen vaatimuksia, välttämättömiksi kokemiemme tarpeidemme tarpeellisuutta, yhteisöllisyyden merkitystä ja ihmispolon ponnistusten suhteellisuutta.

Näyttelyarkkitehtuuri täydentää rakennuksen mittasuhteita ja on sopusoinnussa sisällön kanssa. Näyttelyn rakenteiden suunnittelusta ja toteutuksesta on vastannut NOON arkkitehdit Oy, lähemmin sanottuna Teiju Autio, Sami Mikonheimo ja Seppo Serola. Sisällön suunnittelussa näkyy aikaisemmin Suomen metsästysmuseon johtajana ja arkeologinakin kunnostautuneen Leena Hiltulan kädenjälki. Ulkoasun muokkaajana mainitaan nimi HS Visual AP, suurten kuvaplanssien (noin 90 kpl) ja bande-

Kivikautinen turvekota on yksi Kierikkikeskuksen ulkoalueelle rakennetuista asumusmalleista. Kuva: Hannu Kotivuori. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

rollien tekijänä 100C. Kenties upein yksittäinen kuvatyö on taiteilija Tom Björklundin kivikauden aikaista kodanpystytystä kuvaava maalaus. Kaikkiaan keskuksen johtaja Leena Lehtinen mainitsee esihistorianäyttelyn kokoamiseen tarvittun 29–36 eri henkilön työpanosta. Alihankkijoiden lisäksi sisältöä ovat tuottaneet talon omat työntekijät, erityisesti arkeologi Patrik Franzén.

Näyttelyn kierto on selkeän kronologinen jääkaudesta nykyaikaan. Viimeisenä etappina on pyytäjien uskomuksia erittelevä, pääosin kuvallinen kokonaisuus, jota seuraa vaihtuville näyttelyille tarkoitettu huonetila. Ennen varsinaiseen näyttelyyn paneutumista on hyödyllistä katsoa auditoriossa alueen arkeologista historiaa ruotiva filmikooste.

SIRPALEET LUOVAT MENNEISYYDEN

Esille katettu aineisto on pääosin deponoitu Suomen kansallismuseosta. Se pohjautuu Iijokilaaksosta saatujen irtolöytöjen ja 1960-luvulla alkaneiden arkeologisten kaivausten antiin. Niitä ovat tehneet niin Museoviraston kuin Oulun yliopiston arkeologit. Virran valjastaminen palvelemaan voimataloutta sai arkeologit pakkaamaan lastansa pikaisesti pohjoisen junaan. Lopullinen määräasema oli Iijoen Kierikkisaaren eteläpää, josta löytyi myöhäskivikautinen, paaluvarustuksella suojattu asuinpaikka. Löydöksiä saatiin mm. asbestisekoitteista keramiikkaa, piinuolenkärkiä ja runsaasti balttilaisperäisiä meripihkanappeja. 1980-luvun lopulta alkaen Iijoen penkereiltä ja maanousun muovaamilta Itämeren

muinaisrannoilta on paikannettu jo kolmisensataa kivikautista asu-
muspohjaa. Niitä on kaivettu hana-
kasti etenkin viime kymmenvuo-
tiskauden aikana mm. Kuuselan-
kankaalla ja Korvalan tilan alueella.
Jälkimmäisen vieressä olevaa Pur-
kajasuota ojittaessaan törmäsi
maanviljelijä Helmer Jussila sora-
patjan alle hautautuneiden kivi-
kautisten pyytimien kappaleisiin.
Jo vuonna 1956 hän oli löytänyt sa-
moilta sijoilta kivikauden väestön
jättämän meripihkahelmen. Yli
5000 vuotta sitten puurimoista ja
tuohista väkerretyt liestekatiskat
tai -pyydykset (kala-aidat) ovat säi-
lyneet poikkeuksellisen ehjinä ha-
pettomassa tilassa, metrisen ranta-
hiekan alla.

Näyttelyn kuva- ja tekstitaulut
ovat suurehkoja, väreiltään hallittu-
ja ja informatiivisia. Taidokas kuvi-
tus ja erinomaiset esitteet rikastut-
tavat avomielisen, historiasta in-
nostuneen kävijän kuvaa vuositu-
hansien takaisesta elämästä. Täällä
on lupa olla lapsi, vaikka kävijä oli-
si jo harmaahapsi. Luettavaa ei ole
rasittavan paljon, eikä näyttelyn
laajuus puuduta askelta. Suomi,
ruotsi ja Englanti ovat riittävä kieli-
valikoima. Myös pienten lasten ha-
vaintokorkeudelle on asetettu run-
saasti arkeologisia virikkeitä ja
”lapsiluukkuja”. Monet vartetut
esinemallit on tehty erityisen taita-
vasti, ja ne on asetettu funktionaa-
lisesti esille. Paikoin Iijoki-teemas-
ta on poikettu laajastikin, sillä näyt-
telyn täkyinä ovat niin 1700-luvul-
la löydetty mammutinhammas
kuin tarina Italian Alpeilta löyde-
tystä ”jäämiehestä”, joka sai löytä-
jiltään nimen *Ötzi*.

Lisukkeita on poimittu muual-
takin, on niin kalliopiiroksia ja
-maalauksia kuin jätinkirkkoja, Ka-
rijoen Susiluolaakaan unohtamat-
ta. Johdanto-osassa on kuljettu
mammutin jalanjäljillä halki jää-
kausien. Kuorrutus on sikäli ollut
tarpeen, että lähialueen keskeinen
löytöhorisontti on kapeahko. Se
kattaa ennen muuta neoliittisen ki-
vikauden loppupuolen eli perin-
teisesti ilmaistuna ajanjakson noin
3500–2000 eKr., joten valtaosa löy-
döistä on saatu korkeuskäyrien
65–50 m mpy. väliltä. Yksi ajallinen
poikkeama näyttää olevan aikai-
semmin kivikautiseksi arveltu ku-
pariveitsi, joka lienee kuitenkin
rautakauden tai keskiajan tuote.
Myöhemmän ajan kulkijoiden ja
metsästäjien oleskelusta kivikau-
den asuintantereilla on merkkejä
myös läheiseltä Kuuselan kankaal-
ta. Asumuspainanteiden lomassa
on luultavasti myös varhaismetalli-
tai rautakauden pyyntikuoppia,
joista yksi on lähellä kupariveitsen
löytöpaikkaa.

TALOMALLEJA JA MALLITALOJA

Kivikauden asumuksista yksi Kor-
valan kaivauksiin perustuva malli
on tehty koeistuttavaksi näytte-
lyyn. Siinä on erikoisuutena lattian
puupinnoite, josta väitetään saa-
dan kaivausnäyttöä. Tavallisimmin
noin 8–10 m laajat, puolisen met-
riä syvään kuoppaan kaivetut asu-
mukset olivat kuitenkin maalattia-
sia, keskusliedellä lämmitettyjä,
puurunkoisia sekä tuohella ja il-
meisesti turpeilla katettuja. Iijoen
asumuspojissa tosin on todettu ol-
leen vähänlaisesti kivettyjä liesira-

kenteita. Asumusten lämmitystavat, käyttöikä ja liesirakenne tietenkin vaikuttavat arkeologisesti havaittavien jälkien syntyyn.

Ulkoalueelle on Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskuksen voimin pystytetty vuosina 1998–1999 viisi suurta kotarakennusta, joissa kävijät voidaan johdattaa kivikauden tunnelmaan. Ulkoalueelle on käytetty TE-keskuksen kautta saatuja varoja kaikkiaan noin miljoonan euron verran. Lisäksi hankkeille on saatu EAK-rahoitusta lähes 700 000 €. Pian alueelle valmistuu uusinta kivikauden asumusmallitulkintaa edustava neliosainen ”rivitalo”, joka Korvalan asuinpaikkaa tutkineen arkeologin Hans-Peter Schulzin mukaan oli tehty yhdistämällä katettuja yhdyskäytäviä hirsiperustaisten, maahan upotettujen nelisivuisten huonetilojen väliin. Ajatusmalliin on poimittu eväitä ainakin Pohjois-Ruotsin tutkimustuloksista, Överkalixin Lillbergetin perin kiistanalaisista kaivaustulkinnoista sekä Venäjän Kar-

jalassa tehdyistä asumuskaivauksista. Tämä kriittisesti katsoen yhä vaillinaisesti perusteltu ajatus on näyttelyssä esitetty taitavina piirroksina ja multimediaohjelmana. Oikeammin ilmaistuna kivikauden asumukset olivat lähempänä kotaa kuin taloa, olipa niissä käytetty lamasalvostekniikkaa tai ei. Kävijän mielenrauhaa nämä tieteelliset pohdinnat eivät järkyttäne, onpa han eräs tulostavoitteellisen tutkimuksen ilmentymä. Elantoa etsiesään kivikauden kansa seuraili rannikon ja sisämaan moninaisia saaliseläimiä ja kokoontui talven yhteen yhteisen tutuille kyläpaikoilleen.

Ulkoalueen kotamallit on tehty havainnollistamaan mielikuvia ja verifioimaan kaivaustuloksia. Maanpäällisten rakenteiden osalta on luonnollisesti tyydyttävä oletta-
muksiin ja kokeilemaan rakennevaihtoehtoja. Tässä mielessä *Kivikauden kylä* on oivallinen kokeiluverstas, joka saattaa oikaista rakennustapoihin, materiaaleihin, käyttöön ja kokokäsityksiin liitty-

Arkeologi Patrik Franzén opastamassa Lapin maakuntamuseon väkeä *Kivikauden kylään* vievällä muinaispolulla. Kuva: Hannu Kotivuori. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

viä vääristymiä. Maanvarainen, ulkopuolelta hiekkavalleilla eristetty hirsikehä kerää luonnollisesti kosteutta ja homekasvustoa. Luotettavaa muinaisten asumusmallien käytön simulointia on vaikea toteuttaa, mutta erilaisia lämmityskojeiluja mittauksineen on tehty. Arvioitaessa selviytymisedellytyksiä on huomioitava luonnonkansojen karaistuneisuus, energian kulutus, ravinto ja pukeutuminen.

Myös tiivis pystyriukujen vaaraan tehty rakenne suosii homekasvustoa. Rannikon nopean maanousun muutoksiin kytkeytyviä asumuspohjien korkeussuhteita vertailemalla on pääteltävissä, että yksi kotakunta asutti rakennuksiin 15–25 vuotta. Tällöin rakennuksen säilymisen ja asukkaiden hyvinvoinnin kannalta asumisen perusedellytyksiä olivat kosteutta nopeasti imevä hiekkainen maapohja, kuivat ja lujat rakennustarpeet sekä tehokas ilmankierto. Asumuksia varmasti jouduttiin ajoittain korjailemaan, mutta runkoratkaisun tuli olla kestävä. Tämän vuoksi suorassa maakosketuksessa olevia eristämättömiä puurakenteita varmasti opittiin välttämään. Myös sade- ja sulamisvedet tuli ohjata tehokkaasti laajojen kattolapoiden avulla kotakuopan vallien ulkosyrjille. Kivikauden asukas ei myöskään valinnut mieluusti kotapuuksi helposti lahoavaa kuorimantonta koivua, vaan kuorittua ja suoraa mäntyä. Sen sijaan katteiden tuohieristeistä on saatu kaivausnäyttöä. Talvikodan katolle kasattiin ilmeisesti paksult kuohkeaa kunntaa, jota on käytetty myös kaikissa Kierikin asumuksissa.

ULKOALUEEN TOIMINNOT

Niin perusnäyttelyssä kuin ulkoalueella kävijät turvaavat mieluusti opastettuun kierrokseen. Kaikkiaan tähtäimessä on rikkoo 25 000 kävijän raja vuonna 2002. Asiakkaista huomattavan suuri osuus on koululaisia, joille ansapoluilla olevien lukuisten pyytimien toiminta ja tarinoiden kuuleminen ovat kevät- ja syysretkien vetävintä antia. Keskus on valmistellut koululaispaketteja selosteineen, teematemppauksia tyyliin ”iloinen ilta” ja nykyisin muodissa olevia roolileikkejä. Nahkapukuiset samaanit ja kivikauden emännät opastavat hietikolla vipeltäviä lapsia viskomaan keihäitä, singauttamaan nuolia hirvenkuvatuksiin, leipomaan saviastioita ja hiomaan liusketeriä. Eväpaperi rapisee ja makkara hiillostuu kotatulilla luokkaretkitunnelmissa.

Itse koettuna esi-isien myyttiset perusaskareet heräävät koulukirjan kelmeiltä lehdiltä kolmiulotteiseen todellisuuteen. Joukolla hämmästellään miten vähällä tavalla kivisärö hioutuu telsonteräksi. Touhuaminen ulkosalla avartaa yksipuolista näkemystä luonnossa elämisen raskaudesta, sillä eihän kivikaudellakaan elämä ollut jatkuvaa puurtamista. Tähän voi verrata historialliselta ajalta tunnettuja tietoja elämästä pohjan perillä, vaikkapa E. J. Grapen (1803–1804) Enontekiöltä kirjaamaa huomiota: ”...porolappalaisilla oli talvisin, ellei susia esiintynyt, aikaa enemmän kuin jaksoi nukkua.” ■

Pohjoista luontoa neljän seinän sisällä

KIMMO KAAKINEN ■ Luontomatkailun ja luonnon virkistyskäytön lisääntyminen on tuonut runsain joukoin uusia kävijöitä kansallispuistoihin ja muillekin suojelu- ja retkeilyalueille. Niiden palveluvarustusta on koko ajan parannettu varsinkin matkailukeskusten tuntumassa sijaitsevissa kohteissa. Perinteisten reittien, luontopolkujen ja ulko-opasteiden lisäksi on rakenneltu toinen toistaan komeampia luontokeskuksia näyttely- ja muine palvelutiloineen. Alan pioneeri oli Pallas-Ounastunturin kansallispuisto, jossa *Pallastunturin opastuskeskus* avasi ovensa hotellin naapurina 1977.

Tätä nykyä luontokeskuksia, jotka lähes kaikki ovat Metsähallituksen hoitamia, on koko maassa parikymmentä, niistä Pohjois-Suomessa kaksitoista. Näiden lisäksi joihinkin sesonkiaikoina avoimna oleviin luontotupiin, saariston luontoasemille tai Metsähallituksen palvelupisteiden yhteyteen on rakennettu pienimuotoisempia näyttelyn tapaisia luontoesittelyjä.

Alkuvaiheessa opastuskeskukset olivat ulkoisesti ja sisävarustukseltaan nykyisiä koko lailla vaatimattomampia, ja niiden näyttelyt muistuttivat usein perinteisiä luonnontieteellisiä museonäyttelyjä. Muutos tämän päivän näyttävästi ja kalliisti toteutettuihin luontokeskuksiin laajoine dioraamoinneen, vaikuttavine valokuvasuurennoksineen, video- ja multimediaesityksineen, äänimaailmoinneen, hyvin varusteltuine auditorioineen ja kirjastotiloineen on ollut lievästi sanottuna silmiinpistävä. Näyttelyjen sisältö on monipuolistunut, kun mukaan on otettu yhä enemmän luonnonkäyttöön ja muuhun ihmisen toimintaan liittyviä aihepiirejä.

Paikallinen turistiystävällinen poro päivystämässä Pallastunturin opastuskeskuksen ovella. Kuva: Veikko Vasama.

Taustalla vaikuttaa myös yleinen asennemuutos, varsinkin suojelualueiden kunnissa. Matkailuyrittäjillä ei ole alussakaan ollut enakkoluuloja tällaisten luontopalvelujen kehittämistä kohtaan, mutta erilaisten suojelualue- ja metsäkiistojen tuoksinassa kuntien asenne luontomatkailuun oli monesti välinpitämätön tai jopa vähättelevä. 2000-luvulle tultaessa asetelma on kääntynyt pääläelleen; nykyisellään matkailun nimiin vannovat kunnat suorastaan kilpailevat uusin kansallispuistojen ja luontokeskusten saamiseksi alueilleen. Luontokeskusten verkko alkaa kuitenkin olla osapuilleen valmis. Tulevina vuosina joitakin uusia on vielä

tulossa, ja useissa vanhoissa keskuksissa on remontoimien – ja isommankin sisällön uudistamisen – tarvetta.

PALLAKSELTA YLLÄKSELLE

Pallastunturin luontokeskus Kitilässä, maamme vanhimpiin kuuluvan Pallas-Ounastunturin kansallispuiston sisällä, rakennettiin hotelli Pallaksen viereen 1977. Myöhemmin keskusta on laajennettu ja sen näyttelyä uusittu. Luontokeskuksen pysyvä näyttely esittelee Pallas-Ounastunturin luontoa ja etenkin metsänrajametsien eläimistöä ja kasvistoa. Lisäksi suuren kansallispuiston pohjoispuolelle Enontekiön Hettaan tehtiin *Tuntu-*

ri-Lapin luontokeskus 1994. Sen avarissa näyttelytiloissa voi perehtyä luonnon muuttumiseen Metsä-Lapista Käsivarren tuntureille ja edelleen Jäämerelle. Retkeily, enontekiöläiset ihmiset ja omana nurkkauksenaan Yrjö Kokko -kirjasto kuuluvat myös näyttelyyn.

Koilliskairan luontokeskus Sodankylän Tankavaarassa on myös lajinsa vanhimpia. Urho Kekkonen kansallispuiston kupeessa ja Tankavaaran kultakylän naapuruuksessa sijaitseva luontokeskus sisältää mittavat näyttelytilat. Laajasti Koilliskairan luontoa ja luonnonkäytön historiaa käsittelevä näyttely on ehtinyt kokea useita muodonmuutoksia. Luontokeskusta täydentää osaltaan Saariselän matkailukeskittymässä sijaitseva Metsähallituksen palvelupiste Kiehin.

Saman laajan UK-puiston toiselle laidalle Savukosken kirkonkylään rakennettu *Savukosken luontokeskus* esittelee näyttelyssään itäkairan erämaita, niin luontoa kuin ihmisen ja erämaan suhdetta.

Inarin kirkonkylässä sijaitseva *Siida* esittäytyy ”Ylä-Lapin luonnon ja kulttuurin näyttelykeskukseksi”. Rakennuksessa toimivat saman katon alla Metsähallituksen *Ylä-Lapin luontokeskus* ja Inarin saamelaismuseo. Näyttelytiloissa kävijä johdatetaan Ylä-Lapin suojelealueille, erämaihin ja saamelaiskulttuuriin. Kulttuuriekologisessa näyttelyssä painotetaan luonnon ja kulttuurin erottamattomuutta.

Toisen Lapin vanhan luonnonsojelealueen, Pyhäntunturin kansallispuiston, kylkeen ja matkailupalvelujen viereen pystytetty *Py-*

häntunturin luontokeskus Pelkosenniemenellä kätkee suojiinsa *Merenpohjasta kansallispuistoksi* -nimisen pienen näyttelyn, jossa geologialla on tavanomaista suurempi osuus. Tunturialueen tuntumassa on niin ikään *Luontokeskus Kellokas* Kolarin Äkäslompolossa. Ylläs-Aakenuksen alueen luonnosta kertova toiminnallinen näyttely on suunniteltu kaikenikäisille. Keskuksen kokonaisuutta täydentää piharakennuksessa oleva savottamuseo.

Kaikkein uusin tulokas Lapissa on Muonioon noussut *Luontokeskus Kiela Naturium*, jonka näyttelyn erikoisuuksiin kuuluu mm. revontuliplanetaario ja luonnonkalaakvaario.

KOILLISMAATA JA KAINUUTA

Oulun läänin puolelle sijoittuu neljä luontokeskusta. Kuusamossa Oulangan kansallispuiston sydämessä sijaitseva *Oulangan luontokeskus* esittelee näyttelyssään kansallispuiston rikasta jokiluontoa ja vaikuttavia maisemia. Keskusta täydentää kansallispuiston pohjoislaudalla, Sallan kunnan alueella, sijaitseva *Hautajärven luontotupa*. Sen sisänäyttelyssä on lisäksi oma teemanaan suoluonto.

Suomussalmen pohjoisosiin sijoittuva *Hossan luontokeskus* tukeutuu Metsähallituksen Hossan retkeilyalueeseen, jota sen näyttely myös esittelee. Kuhmon kaupunkikeskuksen tuntumaan rakennettu *Kainuun luontokeskus* poikkeaa elämyksellisine luonnonnäyttelyineen yleisilmeeltään muista pohjoissuomalaisista luontotietoa jakavista keskuksista. Kainuun luonto-

keskuksen yhteyteen on kaavailtu valtakunnallista suurpetotietokeskusta, mikä merkitsee myös näyttelyn saattamista uuteen uskoon.

Maan nuorin luontokeskus avasi ovensa tammikuun alussa Pudasjärvellä. *Syötteen luontokeskus* Suomen eteläisimmän tunturin juurella, hiihtokeskusalueella ja pari vuotta sitten perustetun Syötteen kansallispuiston äärellä tekee näyttelyissään tunnetuksi kansallispuistoalueen luontoa ja vanhaa erä- ja savottakulttuuria.

LISÄÄ LUONTOKESKUKSIA

Uusiakin luontokeskuksia on Pohjois-Suomeen rakenteilla ja suunnitteilla. Pisimmällä ollaan Enontekiön Kilpisjärvellä. Tulevana keväänä toimintansa aloittava *Kilpisjärven luontokeskus* palvelee Käsi-

varren tunturimatkailijoita ja -retkeilijöitä. Kalajoen Hiekkasärkkien matkailualueelle valmistuu vuoden 2004 aikana vielä nimeään etsivä meriluontokeskus. Tähän täyden palvelun luontokeskukseen tulee pysyvä näyttely, jossa on tarkoitus esitellä alueen luonnonoloja ja ihmisen toimintaa. Keskeisessä osassa ovat suojelullisesti arvokkaat Rahjan saaristo, maankohomamisrannikko ja joet. Oulun läänin etelälaidalle, Pyhännälle, on lisäksi hankkeilla *Kairanmaan metsäluontokeskus*, havainto- ja tietokeskus, joka ennakkomainosten mukaan avaa ikkunan suomalaiseen metsäluontoon ja metsätalouteen. ■

Luontokeskuksista ja niiden palveluista aukioloaikoineen löytää tietoa Metsähallituksen verkkosivuilta www.metsa.fi.

Luontoretkellä Oulangan luontokeskuksessa

KIMMO KAAKINEN

■ Laskeutuminen mutkittellevaa tietä lokakuun lopun pakkaskirpakkana päivänä Oulankajoki-laaksoon palautti mieleen opiskeluajat ja moniaat kenttäkurssit Oulangan biologisella asemalla Kuusamossa, kansallispuiston jylhänvaikuttavissa maisemissa. Sittemmin joen vastarannalle melkein sillankorvaan noussut Oulangan kansallispuiston opastuskeskus oli tuoreemmassa muistissa, joten vastikään laajennettu ja uusittu luontokeskus herätti monenlaisia odotuksia. Tungosta ei viimeisinä syyskauden aukiolopäivinä keskuksessa näyttänyt olevan, sillä puolelta päivin pysäköintipaikalla seisoivat kaksi muuta autoa.

Metsähallituksen verkkosivujen mukaan Oulangan luontokeskuksessa on tarjolla mitä erilaisimpia palveluja. Nyt aktiivisimman retkeilykauden jo mentyä talon näytelyt kiinnostavat kuitenkin eniten. Ja tietysti päivän mittaan myös kahvilan antimet...

Talon aulassa ennen vastaanottoa tulijaa tervehtii vanhasta näytelystä tuttu mahtavankokoinen lasivitriiniin täytetty karhu, *Oulansalle*, entisellä paikallaan. Muutoin alakerran valoisa tila ja varsinkin näyttelyt vaikuttavat kokeneen

Oulangan luontokeskus on lähellä Oulankajoen rantaa maantien vieressä ja suosittu Karhunkierros-vaellusreitillä varressa. Kuva: Minna Koramo. Metsähallitus.

melkoisen muutoksen. Vastaanoton lähistön ja kahvilaan johtavilla seinillä on karttoja, valokuvia ja teksti-informaatiota Pohjois-Kuusamosta ja seudun luonnonsuojelualueista, Oulangan kansallispuiston lisäksi Riisitunturin kansallispuistosta ja Sukerijärven luonnopuistosta. Myös itärajan takainen sisarpuisto, Paanajärven kansallispuisto, on saanut oman esittelynsä. Alueella operoiva rajavartiolaitos kertoo myös lyhyesti tehtävistään. Vaihtonäyttelytilaksi varatulla seinällä on tällä kertaa näytteillä sallaalaisen Paula Viitasen luontoaiheisia akvarelleja.

Toisen kerroksen parvella on tilat luontokäsikirjastolle ja lasten puuhanurkkaukselle. Kolmella tietokonepäätteellä on näppäilyssä tietoa Oulangan kansallispuistosta, Suomen kansallispuistoista ja Metsähallituksen palveluista.

Talon alakerrassa näyttelytilojen viereisessä auditoriossa on katsottavana multivisioita sekä kolmissenkymmentä eriaiheista videoesitystä. Hannu Hautalan *Oulanka*-video esitteli paljolti tuttuja näkymiä kansallispuistosta eri vuodenaikoina.

JOKI JA VESI NÄYTTELY-TEEMANA

Alakerran näyttelytiloista suurinta osaa hallitsee dioraaman malliin rakennettu korkea sali, jota kolmelta seinältä reunustaa kookas taustamaalaus. Taiteilija Olli Moisioin suurtyö, johon on maalattu Kiutakongäs ja yksityiskohtaisen tarkasti keskeiset Oulankajokilaakson luontotyypit, on vaikuttava. Sen etualalle saliin on aseteltu erilaisia

dioraamoja; valokuvia, piirroksia, graafisia esityksiä, näytteitä, esineitä ja tekstejä löytyy salista eri tavoin ripoteltuna ja ripustettuna, syventävää tietoa myös kansioista. Salin pääaihepiirejä ovat geologia, Oulangan luonto, esihistoria ja niittykulttuuri. Joki kasvien, eläinten ja ihmisten kulkutienä tuodaan esille. Puron solina ja lintujen laulu säestävät taustaaäninä. Kasvipuolen aistimellinen erikoisuus on pullosta nuuhkittava läätteen tofeeta muistuttava tuoksu.

Vanhasta jokivarren niittykulttuurista on salin seinustalle rakenneltu niittyladon kulma heinätekovalineineen. Tarinankuuntelupisteessä voi kuulokkein seurata haastatteluja entisajan heinäteosta luonnonniityillä ja Oulankajoen taimenen kalastuksesta. *Joen kansa* -esihistoriaosio on koottu alueen muinaislöytöjen tiedon sirpaleista.

Kaikkiaan aika rajalliseen tilaan on saatu ahtamatta sopiva määrä ja kiinnostavaa tietoa. Tunnelmaakin on – eikä hienoa taustamaalausta tahdo lakata ihastelemasta...

Päänäyttelysalista on kulku ”vesihuoneeseen”. Sinne on rakennettu vesiluontoa esittelevä kokonaisuus pienempään ja matalampaan tilaan. Taustamaalausta ja valokuvia on käytetty seinillä, pienehköissä vitriineissä kerrotaan jokikalastuksesta kalastusvälineitä unohtamatta, taimenen ja harjuksen elämästä sekä lukemattomista pienistä mutta tärkeistä vesieliöistä. Näytteitä pääsee tutkimaan mikroskooppinurkkauksessa. Elämää on näkösilällä pienessä akvaariossa ja eriväristä jokivettä lasipyl-

Luontokeskuksen näyttelyssä kävijä pääsee kokemaan Oulangan jokiluonnon vai-
kuttavuutta. Kuva: Minna Koramo. Metsähallitus.

väässä. ”Vesihuone” poikkeaa sisäl-
löltään ja tunnelmaltaan isosta
näyttelysalista, joten senkin takia
niiden eriyttäminen on hyvä rat-
kaisu.

Oulangan luontokeskuksen
näyttelyn on suunnitellut Metsä-
hallituksen Kuusamon tiimin työ-
ryhmä näyttelysuunnittelija Minna
Koramon johdolla yhdessä eri alo-
jen asiantuntijoiden kanssa. Oulun
yliopiston tutkijoiden panos näkyy
ja tuntuu sisällössä. Jää vaikutelma,
että näyttely on saatu hyvin istute-
tuksi rakennuksen kokonaisuus-

teen, se tuntuu sopivan kokoiselta.
Luontokeskuksen noin 50 000
vuosittaiselle kävijälle näyttelystä
ja rakennuksesta tarttuu uskoakse-
ni jotakin mieleen – niin ainakin
kävi minulle.

Kahvin ääressä talveen hiljene-
vää maisemaa ikkunoista ihaillessa
päätin vielä kipaista Kiutaköngästä
katsomassa. Muitakin syysluonto-
matkailijoita keikkui rantakallioilla,
muutamat kävelysauvoihin turva-
ten. Entisellään köngäs kuohui, ta-
vanomaista vähävetisempänä vain.

Näyttelysuunnittelijana Ylläksellä

- MISTÄ ON KELLOKKAAN NÄYTTELY TEHTY?

KEIJO TASKINEN

■ Katkerista kyynelistä, epätoivoisesta elämäinnistä, haisevasta hartsista, väärästä vanerista ja toimimattomista toimituksista. Mutta onneksi myös säteilevistä silmistä, riemukkaista remahduksista, onnistuneista oivalluksista, kätevästä käsityöläisistä ja ennen kaikkea ylittämättömästä yhteistyöstä.

Kesäkuussa 1998 saapastelin untuvikkona näyttelysuunnittelijana ensimmäistä kertaa Äkäslompoloon, Yllästunturien äärelle, pystytettyyn Luontokeskus Kellokkaaseen. Sisälle päästyäni maisemaikkunoista avautuva suon, vanhan metsän ja tuntureiden kolmiyhteys seisautti minut, kuten monet muutkin kävijät, niille sijoilleni – se oli rakkautta ensi silmäyksellä. Samalla tajusin näyttelyporukkaa odottavan haasteen laajuuden: meidän olisi pystytävä luomaan Kellokkaan sijaintiin ja omaperäiseen arkkitehtuuriin sopiva näyttely.

Ja luovaa työtä ja sen tekijöitä todella riitti! Minulle antoisinta koko työssä olikin yhteinen ideoilapallottelu, jatkuva luova ongelmien ratkaisu, johon osallistuivat ensin suunnitelmatasolla eri alojen ekspertit ja myöhemmin toteutusvaiheessa kaikki mukana olleet puusepistä huoltomiehiin.

Tavoitteeksemme asetimme, että Kellokkaan näyttely tarjoaisi jokaiselle jotakin. Kiireisille kävijöille yritimme luoda mahdollisuuden hetkeksi heittäytyä peräpohjalaisen luonnon syliin. Ajan kanssa liikkeellä olevat päätimme tutustuttaa tuntureiden, soiden ja vanhojen metsien syntyyn sekä houkutella löytöretkelle luonnon ihmeellisyyksiin.

Luontokeskus Kellokkaan näyttelyssä on pyritty toiminnallisuuteen: katsottavan lisäksi on tarjolla monenlaista kokeiltavaa. Kuva: Sulo Norberg. Metsähallitus.

Kesä vaihtui syksyksi, syksy kääntyi talveksi. Alkoi Kellokkaan rakentaminen. Suunnitelmien oli aika muuttua todeksi; paperin pak-suuntua vaneriksi, kuvien kasvaa raameihinsa. Koneiden kuoro esiintyi: sirkkeli ulisi, porat pörisivät, ja välillä moottorisahan jylisevä soolo täytti koko rakennuksen. Pensselit heilulivat, vaneri taipui, jopa räätälimestaria tarvittiin. Alihankkijat uurastivat tahoillaan.

Sivut varisivat almanakasta kiihtyvällä vauhdilla. Avajaisten lähestyessä työpäivät venyivät entistään, kunnes lopulta liittyivät saumattomasti toisiinsa. ”Keijjoo!”-huudot viilsivät tärykalvojeni – minun maailmani täytti työn sankareilta sinkoavilla kysymyksillä. Koitti pikaratkaisujen aika. Todella tiukan loppurutistuksen ansiosta saavutimme vuoreme huipun: tuntia ennen avajaisia Kellokkaan näyttely oli valmis!

Meille mukana olleille koitti uusi aika: elämä jälkeen Kellokkaan näyttelyn. Tiiviisti yhteen hiileen puhaltanut porukka hajosi toimittamaan arkisia askareitaan. Mutta muistot jäivät, yhteinen voimakas kokemus taltioitui lähtemättömästi mieliimme. Ilmiö, joka todennäköisesti tapahtuu kaikille näyttelyntekijöille kaikkina aikoina. Ja aikahan kultaa muistot...

Mitä sitten oikein saimme aikaan? Asiakaspalautteen perusteella toiminnallisen, erilaisen ja innostavan näyttelyn, joka työllistää kaikki aistit. Kellokkaassa vuonna 2002 asiakaskyselyn täyttäneet antoivat näyttelylle ”arvosanaksi” 4,69 (asteikolla 1–5; 5 = erittäin hyvä; yli 400 vastannutta). Neljän

vuoden ikäisenäkin näyttely tuntuu vielä kiehtovan kävijöitä, mikä on merkittävää etenkin siksi, että valtaosa Ylläksen-kävijöistä on vakioporukkaa.

Ihmiset ovat myös äänestäneet jaloillaan: Kellokkaan käyntikertamäärät ovat lähes kaksinkertaistuneet näyttelyn uusimista edeltäneestä ajasta – asia johon toki vaikuttavat monet muutkin kuin asiat kuin näyttely!

JA MIHIN SE ON MENOSSA?

Työskenneltyäni reilut kolme vuotta Kellokkaassa Euroopan unionin tukemassa *Taigametsä Life*-projektissa oma suhteeni näyttelyyn on tullut arkipäiväiseksi. Näyttelyn hyvät ja huonot puolet ovat vuosien mittaan tulleet tutuiksi. Kellokkaan näyttelyn, kuten kaikkien vastaavien näyttelyiden, ongelma on väistämätön ikääntyminen – ongelma, joka Kellokkaan tapauksessa voitaisiin teknisesti helposti ratkaista ”päivittämällä” näyttelyä railakkaasti: näyttelyn esitystekniset ratkaisut tehtiin niin, että sisältöä on helppo muuttaa.

Loppujen lopuksi kaikki kääntyy muinaisten foinikialaisten keksimään ongelmaan nimeltä Raha. Nähtäväksi jää, saadaanko jostakin taiottua rahaa näyttelyn sisällön pitämiseksi ajan hermolla. Tämän ongelman edessä Kellokas ei ole yksin! Itse näen ”välipäivitysrahoituksen” jonkinlaisena kohtalonkysymyksenä kaikille pysyville näyttelyille Suomessa: näyttelyiden tottaiseen uusimiseen vielä voi löytyä rahoitusta, mutta tuiki tarpeellisten väliremonttien tilanne tup-paa olemaan vaikeampi. ■

Maa kivimiesten näkemänä

GEOLOGIAN TUTKIMUSKESKUKSEN ARKISTOT KERTOAVAT

KALLE TAIPALE ■ Geologian tutkimuskeskuksen (GTK) arkistoissa on monenlaisia arvokasta tietoaaineistoa menneiltä ajoilta, ei pelkästään maankamaraa koskevaa tutkimustietoa, vaan myös luontoa ja ihmisten elinoloja monipuolisesti kuvailevia arkistoaineistoja.

Vanhat valokuvat on laaja kokoelma pääosin 13 x 18 cm:n lasinegatiiveja, joihin liittyviä tietoja on tallennettu tietokantaan noin 750 kuvasta, ja työ jatkuu. Samaan aikaan kuvia skannataan, korjailtaan digitaalisesti, indeksoidaan, asiasanoitetaan ja ennen pitkää pannaan Internetiin kaiken kansan katsottaviksi. Kaikkiaan vanhoja kuvia on arkistossa 6 090 kappaletta, ja ainakin parituhatta niistä on tarkoitus saada verkkoon.

Menes-Antin lapsia Lemmenjoelta Inarista. Kuva: Benjamin Frosterus 1903. Arkistonnumero 1048. GTK:n kuva-arkisto.

Kuva-aineistoja tukevat vanhat geologien kenttäpäiväkirjat. Pääosa kirjojen sisällöstä on geologista kuvausta, mutta tapana oli myös kuvata aina uuden tutkimusalueen luonnonoloja, asukkaita ja elinkeinoja. Nämä kuvaukset antavat valokuvien ohella hyvän käsityksen elämästä Suomenmaassa jopa yli 100 vuotta sitten.

Geologian tutkimuskeskus tuottaa perustietoa maankamaraista ja sen ominaisuuksista sekä huolehtii toimialansa tietohuollosta. Tätä työtä tutkimuskeskus ja sen edeltäjät ovat tehneet jo vuodesta 1886. Perustiedon keruun yhteydessä on karttunut monenlaista oheistietoa, jota on arkistoitu siinä kuin varsinaista tutkimustietoaakin. Geologit liikkuvat jo 1800-luvun lopulla eri puolilla maatamme ja nykyisten rajojen takanakin, mm. Ruotsissa ja Norjassa sekä itärajan taakse myöhemmin jääneissä valtakunnan osissa.

LASILEVYILLE IKUISTETTUA

Monilla kartoittajilla oli mukanaan kamera, ja vuosien mittaan kuvia kertyi runsaasti. Huolellisesti talletetut negatiivit ovat säilyneet kohdalaisen hyvin näihin päiviin asti. Kuvat on arkistoitu Geologian tutkimuskeskukseen, jossa niistä vastaa GTK:n kivimuseo.

Vanhosten valokuvien arkisto käsittää 6 090 valokuvaa eri puolilta maata, satoja kuvia myös Lapista, vaikka suurin osa tienoosta oli sata vuotta sitten tietöntä erämaata. Vanhimmat kuvat ovat 1800-luvun lopulta, pääosa 1900-luvun ensi kymmeniltä. Tuon ajan kamerat olivat isoja raskaita puulaatikoita ja

filmit hopeayhdisteillä peitettyjä lasilevyjä. Kuvat ovat kuitenkin enimmältään tarkkoja ja hyvälaatuisia, vaikka valotusajat olivat pitkiä ja kamerat hankalia käsitellä. Hopeahome on syönyt joidenkin negatiivien reunuksia, mutta pääosin laatu on hyvä. Kuvat vetävät vertoja sekä teknisesti että sisällöllisesti saman ajan kuuluisuuden I. K. Inhan kuville.

Kuvia on vähin erin siirretty digitaaliseen muotoon ja samalla korjattu teknisiä virheitä ja vikoja. Negatiivien naarmuja, sormenjälkiä ja pölyhiukkasten sekä hopeahomeen jättämiä jälkiä on poistettu ja valotusvirheitä korjattu. Tavoitteena on saada lähivuosina vähintään 2 000 kuvaa Internetiin vanhoista asioista kiinnostuneiden saataville.

Jotta kuvat myös löytyisivät, niihin on liitettävä joukko kuvailevia asiasanoja, paikannimiä, henkilönimiä jne. Näitä tietoja on koottu viitetietokannaksi, joka löytyy GTK:n [www-sivuilla osoitteesta <http://info.gsf.fi/>](http://www.sivuilla). Muutama esimerkkikuva on nähtävänä osoitteessa <http://www.gsf.fi/domestic/kotisf.html>, ja lisää tulee lähikuukausina.

Valtaosa kuvista liittyy kulloisenkin tutkimusalueen geologiaan ja esittää avokallioita, maaleikkauksia ja muita geologisia kohteita. Joukossa on runsaasti myös maisemakuvia, niin luonnon- kuin kulttuurimaisemiakin. Kuviin liittyvää viitetietoa voi hakea mm. paikannimien, vuosiluvun, kuvaajan tai asiasanojen perusteella. Asiasanat saa nähtäväkseen aakkostettuina, jos ei tiedä tai keksi oikeaa.

Kemijoki ja Rovaniemen kirkonkylä Pöyliövaaralta, oikealla Ounasvaara. Kuva: W. W. Wilkman 1904. Arkistonnumero 1151a. GTK:n kuva-arkisto.

PÄIVÄKIRJOISTA LISÄTIETOA

Vanhoista kuvista saa jonkinlaisen kuvan entisaikojen elämästä. Kuvaa täydentävät samojen herrojen kirjalliset kuvaukset kulloiseltakin tutkimusalueelta. Kenttäpäiväkirjoissa oli tapana kuvata aina uuden kartoitusalueen yleisiä luonnonoloja, kuten korkeussuhteita, vesistöjä, kasvillisuutta sekä väestöä ja elinkeinoja.

Kovasta elämästä pohjoisessa kertoo esimerkiksi ote Sodankylän aluetta 1900-luvun ensi vuosikymmenellä kartoittaneen geologin J. N. Silveniuksen kuvauksesta:

...Maanviljelys on täällä kuitenkin vielä kovin epävarmaa usein sattuvien hallowen tähden. Harvoin se tuottaa siksikään, että leipä olisi omasta viljasta. Sitkeästi sitä kuitenkin yritetään.

Sitä osoittaa seuraavakin, erään Kelujärven puolen isännän lausunto: "Kolmetoista vuotta olen torppaani viljellyt ja tänä vuonna toivon voivani toisen kerran ohrani riihessä käyttää."

Inarin pitäjän itäosien elinkeinoista samainen Silvenius kertoo 1904 näin:

Elinkeinoista on epäilemättä poronhoito pantava ensi sijalle. Useammilla perheillä on myös yksi tai pari kolmekin lehmää ja aina muutamia lampaista. Kalastus näkyy olevan tällä seudulla hyvinkin tärkeä elinkeinon haara. Alueen järvet ja joet ovatkin hyvin kalarikkaita. Tavallisimmin pyydetty kalalaji ovat: taimen, harri, siika, hauki ja ahven. Tuota lohensukuista taimenta tavataan kolmea eri lajia: puna-

täpläinen ja tummatäpläinen sekä kolmas, joka esiintyy enimmäkseen joissa ja nivoissa eikä kasva niin suureksi kuin edelliset; sitä kutsutaan tavallisesti tammukaksi.

Metsästystä harjoitetaan myös vähemmässä määrässä ja useinkin luvattomalla ajalla. Usean sisäjärven rannalla nähdään havuista tehtyjä lymypaikoja, joissa metsästäjä pysyineen väijyy keväisin etelästä palaavia vesilintuja, joutsenia, hanhia ja sorsia. Siinä sitten lintuparkoja armotta teurastetaan niin paljon kuin vain voidaan...

Kuvaus jatkuu valituksella lintujen munien keruusta ja syönnistä sekä turkismetsästyksestä:

...Turkiseläimiäkin pyydetään ja sattuu joskus, että karhukin saa jättää turkkinsa pantiksi tekemistään vahingoista.

Silvenius on aikalaisistaan ehkä vuolassanaisin kuvailija ja lähestyy ajoittain kuvattaviaan kuin ylemmydentuntainen siirtomaaherra:

Lappalaisten kanssa tulee hyvin toimeen, kun vaan tottuu sieltämään heidän epäjärjestyksensä ja huoneissa ja huoneitten ulkopuolella vallitsevaa siivottomuutta. He näyttävät olevan osaansa tyytyväisempiä kuin moni leppoisan etelän asujain, vaikkakin he asuvat siellä hajallaan tietömissä erämaissa, tunturien takana maamme etäisimmissä uumenissa.

Kuvatun tapaisia kenttäpäiväkirjoja on GTK:n arkistossa hyllymetreittäin. Suuri osa päiväkirjoista on ruotsinkielisiä, mutta edellä lainatun Silveniuksen kaltaisiakin suomenkielisiä joukosta löytyy, joskaan ei juuri yhtä sujuvakynäisiä. Päiväkirjat eivät ole lainattavissa, mutta itse paikalla Espoossa niitä voi käydä lukemassa ja kopioimassa. Parhaiden kuvausten ja samalta ajalta olevien valokuvien avulla syntyy elävä kuva suomalaisten askaareista ja elinoloista jopa yli sata vuotta sitten. ■

Puuhun kirjoitettu

HANNU KOTIVUORI

■ Entisaikain kala- ja metsämiehen muassa kulkivat aina kaikkeen veistämiseen, työstämiseen, ruoka- ja puutarpeiden tekoon kelpoiset työkalut, kirves ja puukko. Kairassa viestittiin kulkureittejä, apajasijoja, pyyntimaiden omistuksia, uskomuksia, kuolemantapauksia, olosijoja ja sattumuksia pilkkomalla pe-täjiin merkintöjä. Vanhan hongan kylki oli paperina, kun puukko toimi kynän virkaa. Tällaisia muinaisajan ilmoitustauluja seisoo yhä Peräpohjolan järvien ja jokien rannoilla, saarissa ja vaarojen niskoilla. Useimmat viestit ovat jo hakkuiden, lahoamisen ja umpeenkasvun vuoksi iäksi hävinneet. Tuttuja ovat myös kirkkomailla sijaitsevat kar-sikkopuut ja pilkat kaiverruksineen. Monet viestit tarkoitettiin kulkemaan pitkälle yli ihmisiä, kuolemaan vasta ikhongan vuosisataisen taipaleen taittuessa.

PYYNNIN MERKKIPUUT

Useat merkit voivat liittyä metsä- ja kalamiesten eturistiriidoista kumpuvaan rajankäyntiin. Esimerkiksi Kittilän kärjäpöytäkirjassa vuodelta 1700 kerrotaan Kaukosen kyläläisten, paikallisten metsälappalaissukujen, harjoittamasta peurojen ja majavien yhteispyynnistä

(Andersson 1914). Kukin pesue toimitti metsälle kykenevän pyytäjän, jos mieli osallistua saaliinjakkoon. Metsästäjillä ei ollut lupa mennä toisen kylän pyyntimaille mainittuja saaliita kokemaan, joten myös saalistusalueet täytyi jotenkin rajata maastoon. Muun riistan osalta ei yleensä vielä 1700-luvulla rajoituksia asetettu, vaan kukin metsästi tarpeensa mukaan. Koillis-Lapin saamelaisilla oli tapana leikata puuhun merkkinsä saaliin – esimerkiksi karhunpesän – varaamiseksi (Itkonen 1948). Kun karhu asettui vanhastaan pyydettyyn pesään, tuli vanhan varausmerkin päälle laittaa vinoristi. Pesänvaraajan uusi merkki asetettiin tällöin puun toiselle kyljelle.

Onnistuneen pyyntiretken muistoksi oli Peräpohjolassa tapana tehdä nuppipäinen saalispatsas eli keripää (”metsätonttu”), jonka kylkeen toisinaan leikattiin vuosiluku, nimikirjaimet tai puumerkki (Paulaharju 1932 ja 1977). Saalis-patsaita tehtiin niin kala-apajien, raakkusaaliiden, onnistuneen linnustuksen kuin muunkin riistan kunniaksi. Tapa polveutunee muinaisista uskomuksista, toiveesta turvata pyyntionni ja saaliskannan uudistuminen. Peurapatsaita on ol-

lut mm. Kittilän eteläosassa olevan Mustavaaran tietämissä, lähellä Liitovaaraa ja Liittolampea. Paulaharjun kuuleman mukaan entisajan erämiehet pitivät asentoa ja tuumailivat ajopyynnin kulkua lammen rannalla. Siitä polveutuisi metsämiesten liittoutumista kuvaava nimikin. Patsaiden päähän asetettiin ilmeisesti aina suojaksi laakakivi, ja joskus ne voitiin seppelöidä jäkälillä ja marjanvarsilla (Suomen Kuvalehti 1928, nro 50). M. A. Castrénin mukaan patsaita olisi Sodankylässä kutsuttu nimellä *Molekit* ja Kajaanin tienoilla nimellä *Hurrikaiset*.

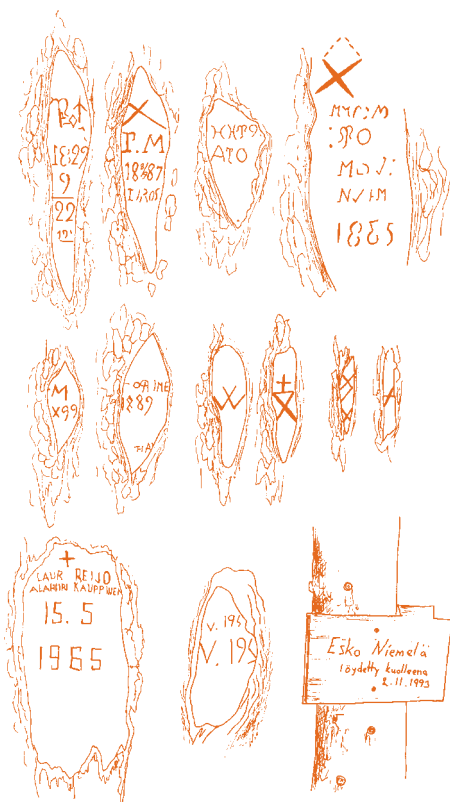
Myös suden, ahman, karpän tai ketun loukut, ontoppuut ja telkän tai koskelon uuttupuut, merkittiin omistusmerkeillä. Henkilöä joka otti munia toisen varaamasta uutusta pidettiin ”perki hävyttömänä” (Itkonen 1948). Myös maalintujen pesien lähelle tehtiin puuhun viilto, johon laitettiin lastu tai tuohempala merkiksi saaliin omistuksesta. Toisen kalaveden läheltä ei uuttua kuitenkaan saanut varata. Puumerkin tärkein käyttömuoto lieneekin ollut yhteydessä omistamiseen.

RAJAMERKIT

Ilmeisesti jo 1500-luvulla alkunsa saanut Lapin ja lannan rajankäynti perustui ennen kaikkea kruunun verotustarpeisiin. Ensimmäinen tarkka rajamääritys vuodelta 1672 mainitsee mm. Kittilän Särestön vikevän (Ounasjoessa olut kivi), Kelontekemän, Vaalajärven, Vaiskolammen, Huttututurin, Pyhätuturin, Pyhäjärven ja Kemihaaran päätyen Posion Kitkajär-

ven Lososaareen (Onnela 1995). Tämä raja on huomattavasti pohjoisempaa kuin vuonna 1678 Kemin talvikäräjillä annettu maanmittari Jonas Geddan todistus rajamerkeistä. Sompion lappalaiset eivät hänenkään näkemyksiään rajasta hyväksyneet.

Professori Kyösti Julkun mukaan kiinteän suomalaisasutuksen ja metsälappalaisten nautinta-alu-

Kuva 1. Ylhäällä kolme Norvajärven Karhuvaaran kaiverrusta ja Naarman Syvälämmen vaillinainen pilkkamerkki. Keskellä vasemmalta alkaen Raudanjoen Saarikosken, Niesin Rantarovan ja neljä Hirvasselän Aitalaen puumerkintää. Piirrookset: H. Kotivuori.

een raja (ns. *lapin ja lannan raja*) kulki kutakuinkin metsälappalaitten todistusten mukaisesti Simojärven Kultimasalmen, Puutarikeron, Joutsensalmen, Tarsavaaran, Javarusselän, Siuruansuun, Vuojärven, Suikelosaaren, Seitavaaran, Lentovaaran kautta Liittovaaraan ja edelleen Molkokönkääle. Rajojen kulku voitiin kivipyykkien ohella merkitä – kuten Hinganmaalla ja Vaiskojärvellä tehtiin – kruunumerkillä puuhun. 1700-luvun puolivälin tienoilla väestöaines oli jo niin sekoittunut, ettei lappalaisuudelle ja -elinkeinoille ollut tällä rajalla enää käytännön merkitystä. Vanha elinkeino- ja kulttuuriraja vaipui vähitellen unhoon.

Rovaniemen maalaiskunnan pohjoislaidalla, Hirvasselän Aitalaessa, jököttää hakatun palstan keskellä ns. liittopetäjä, jonka kylkeen on neljälle sivulle isketty pitkänomaiset pilkat merkintöineen (kuva 1). Merkit ovat umpeenkasvusta päätellen 1800-luvulta, vaikka vuosilukumerkintöjä neljälle sivulle tehdyissä pilkoissa ei ole näkyvissä. Ajankohtaan viittaa henkilöä tai taloa osoittavien puumerkkien käyttö. Ristipäinen puumerkki on tarkoittanut Saarenkylän Kulpin taloa (ks. Totto IV, 1960). Puun kaakkoiskylkeen uurretun W-merkin tarkoitus lienee sekin vastaava.

Vanhimpia puihin tehtyjä raja-merkkejä ei voida enää paikantaa. On silti mahdollista, että vanhoja linjauksia sisältyi myöhempään rajankäyntiin. Sodankylän rajan tunnutmassa, Ukko-Napin lounaissivun alla, on Syväjärven ja Poikajärven paliskuntien rajalla ehkä satavuotias, kahdeksikko muistuttava

merkki. Sekin voi tarkoittaa vanhaa eränautintaa. Rovaniemellä samankaltaista puumerkkiä käytettiin Junkkaran talossa. Metsäyhtiöiden tai yksityisen metsästäjän metsätysalueen raja voitiin merkitä myös rajapaalulla. Tätä tapaa käyttivät ainakin Suomen Lapin maatalouteen ja karjanhoitoon sitoutuneet saamelaiset (Rácz 1972). Käyrämön seudun asutus pohjautuu nimenomaan metsäsaamelaisuuteen, joten merkit voivat olla heidän teke-miään.

Norvajärven Karhuvaaran kivikkoisessa laessa kasvavan petäjän merkinnät ovat umpeutumassa puun sisälle. Vanhin päiväys 22.9.1829 on jo 170 vuoden ikäinen. Pilkan reunojen kasvua on yritetty estää laitoja veistämällä. Nyt pilkkakolo on noin 3 cm syvä. Toiselle kyljelle on isketty vinoristi, päiväys 8.9.1887 ja ainakin nimikirjaimet T M. Iästään huolimatta karun paikan männylle on kertynyt vahvuutta metrin korkeudelta mitattuna vain 35 cm. Vanhimman merkinnän päälle tehdyt puumerkit ja kirjaimet vastaavat Naarmankairan Syvälammen rannalta löydetyn lahopetäjän veisteitä. Siihenkin on uurrettu päälle suuri vinoristi, alle kirjaimia ja vuosiluku 1835. Ristimerkki lienee alun perin ollut yläpäästään yhdistetty. Usein toistuvan tavan mukaisesti numero 3 on tehty peilikuvana. Vaikuttaa siltä, että merkintöjen päälle isketty vinoristi jollain tapaa virallisti omistuksen esimerkiksi kalapaikkaan tai -veteen. Edellä esitetty saamelainen pyyntitapa, saaliin varaiminen, voi sekin olla syynä tähän merkintään. Nimikirjaimet tai puu-

merkki päiväyksineen muistuttivat ehkä vieraille ”valtauksesta”. Laajemmin ajateltuna pyyntimaiden rajaamisen taustalla oli todennäköisesti käräjillä tehty päätös.

Myös T-kirjainta muistuttava koukeroinen merkki on molemmissa paikoissa kuin saman raapustajan työtä. Kenties tällaiset kohteet viestivät kyläkuntien tai yksittäisten kalastus- ja metsästysmaiden rajoja. Nautintaoikeus ulottui kylien takamaihin, jolloin merkki saattoi olla myös kylien välinen raja. Rajariidat olivat esimerkiksi Sodankylässä yleisimpiä käräjäinien syitä (Onnela 1995). Rajat olivat entisen Oulun maakunta-arkiston johtajan Samuli Onnelan mukaan ”elintärkeää perimätietoa, jota kylien vanhemmat siirsivät tuleville polville”, vaikka niitä ei olisi maastoon merkitty. Kirjainmerkit lienevät pääosin lyhenteitä henkilönnimistä ja tarkasti merkityt päiväykset osoituksia rajankäynnistä.

OMISTUSMERKIT

Puumerkki (ruots. *bomärke*) on ikivanha tapa osoittaa puuesineiden oikea omistaja. Ruotsinkielinen sana viittaa asumiseen eli taloon, johon esine kuului. Tilusaidat, peltosarat, hautapaalut, kirkkoveeneen airoparit ja nuottien puiset laudukset voitiin osoittaa tällaisilla merkeillä. Siltojen kansilauoissa puumerkit kertoivat kenen velvollisuus oli uusia kuluneet rakenteet. Karjalassa puolestaan vallattu kasialue osoitettiin pilkkaan veisteilyllä puumerkeillä. Kirjoitustaidon puutteiden vuoksi asiakirjoihin omakätisesti piirretty puumerkki vastasi – ja vastannee tar-

vittaessa vieläkin – laillista nimikirjoitusta, vaakunaa tai sinettiä (esim. Sirelius 1921, Vuorela 1975; Rahikainen 1995). Käyttötavat laajenivat nopeasti eri tahoille niin talonpoikaisyhteisön sisällä kuin saamelaisväestön piirissä. Suomessa vanhimmat säilyneet puumerkit ovat jo 1400-luvulta. Puumerkkejä tunnetaan kaikkien suomalais-ugrialaisten kansojen keskuudesta.

Saamelaisten käyttämät puumerkit perustuivat tietyvästi Suomesta ja Skandinaviasta saatuihin esimerkkeihin (Itkonen 1948). Yhtenä lähtökohtana saattoivat olla riimukirjaimet. Kun muut saamelaiset olivat 1800-luvulla jo pääosin luopuneet puumerkeistään, oli tapa koltilla yhä käytössä. Perheen nuorin poika peri vanhempien puumerkin. Vanhemmat veljet saattoivat tehdä merkistä itselleen omistusmerkin pienillä lisäyksillä tai poistoilla. Muualla Suomessa vanhin veli tavallisesti peri merkin ja muut veljet muuttivat merkin pienin lisäyksin erillaiseksi (Sirelius 1921). Ellei miespuolista perillistä ollut, hävisi merkkikin. Puumerkkeihin lukeutuvat myös taikamerkkeinä käytetyt kuviot (hakaristi, hannunvaakuna, mursunsydän, viisikanta). Omistusmerkkeihin lukeutuvat myös lampaiden ja porojen korvamerkit. Niitä tarvitaan varsinkin erotustöissä laillisen omistuksen toteamiseen.

Merkkiperinne muuttui 1800-luvun alkupuolella kirjoitustaidon vähitellen vallatessa alaa. Yhä kairassa seisovissa pilkkapetäjissä on yleensä käytetty huoliteltuja tikkurikirjaimia ja päiväyksiä, jopa kaunokirjallisia koukeroita. Merkintäpe-

rinteen rappeutumista on havaittavissa joissakin karkeasti kivellä isketyissä 1900-luvun alun piirroksissa. Epäilemättä puihin iskivät merkkejä myös monet uitto- ja savottamiehet.

LOOTIN PETÄJÄN MERKIT

Rovaniemen kaupungin Veitikanharjun (Vanhamaan harjun) rauhoitettu ikihonka, ns. *Lootin petäjä*, toimi entisaikaan Kemijoen tulvakorkeuksien päiväkirjana. Petäjän nimi polveutunee ruotsin kielen jokea, virtaa ja tulvaa tarkoittavasta sanasta *flood*. Petäjä sopi vankan juuriston ja oivallisen sijaintinsa vuoksi tärkeiden merkintöjen alustaksi. Puun rupeloiseen pintaan on isketty lukuisia viiltoja, joista vieläkin erottuu muutamia kaiverruksia. Aikoinaan niitä on todettu yli kaksikymmentä, joista vanhin osoitti ns. Räisäsen tulvan korkeutta vuonna 1807 (ks. Totto II 1955). Nykyisin numerot ja kirjaimet ovat vankan hongan kasvaessa uunneet jo 15–20 cm syviin onkaloihin. Tarkkaa selkoa vuosiluvuista ei enää saa. Ylinnä on kuulemma kuitenkin vuoden 1859 tulvamerkki.

Rovaniemen alueen tulvista on historiallista tietoa jo vuosilta 1608–1610. Muistaman mukaan ensimmäinen suurtulva oli vuonna 1741 (Ahvenainen 1967). Alituisen talojen ja viljelysten tuhoutumisuhka aiheutti asukkaille huolta. Viirin isäntä Räisänen vaikutti nimeään kantavan suurtulvan syntyyn kaivamalla Kaarrekosken kohdalla Kemijokeen uutta uomaa. Tuon tulvan kerrotaan nostaneen vedenpintaa Rovaniemen kirkon-

Kuva 2. Ylhäällä Kittilän Kelontekemän Manalaissaaren kelontyngän viisteet nykyisin ja petäjä merkintöineen Paulaharjun (1922) toteamassa asussa. Vasemmallalla kolme Rovaniemen ns. Lootin petäjän tulvamerkkien jäännöstä. Yhdessä erottuu kenties flood-sana (...lod) ja viite vuoteen 1807. Piirrookset: S. Paulaharju ja H. Kotivuori.

kylän tienoolla lähes yhdeksän metriä normaalitasoa ylemmäksi. Muistuttaneeko siitä yhdessä Lootin petäjän pilkassa noin 2,5 m korkealla näkyvä 07-merkintä ja *flood*-sanan katkelma? (kuva 2).

Ennustajansa Antti Apraminpojan kutsumanimen mukaan Saulin tulvaksi nimetty luonnonkatastrofi puolestaan nosti vedenpintaa 9,12 m tasoon 79,30 m mpy. Tulvan huippukorkeus merkittiin myös Pöykkölän päärakennuksen kivijal-

kaan (Outakoski 1952). Normaali kesäveden pinta on nykyisin tasolla noin 74,20 m mpy. Myös vuoden 1910 suurtulva (78,70 m mpy.) pyyhkäisi Rovaniemen rantoja äärrirajoilla. Sittemmin säännöstely sekä suo- ja metsämaiden ojitus ovat sipaisseet huipputulvien tasosta parisen metriä, eikä pirttien sisäseiniin ole aikoihin tarvinnut tulvakorkeutta piirustaa.

KUOLINPAIKKOJEN MUISTOT

Oman viestien ryhmänsä muodostavat vainajan karsikkopuut, joissa saattoi olla myös pilkkaan piirretty tieto kuolleesta (Konkka 1999). Vanhoilla hautausmailla on yleisesti vainajia koskevia pilkka-merkkejä. Sellaisia on paljon mm. Inarin, Kemijärven ja Rovaniemen vanhoilla hautausmailla. Vainajan muistoksi tehtyjä uurroksia ja lautoja on tehty myös Lapin selkosisä viime aikoihin saakka. Varsinkin hukkuneille tai maastoon kuolleille on tehty ruumiin löytöpaikan tuntumaan. Esimerkiksi Naarmankairan Poojärven rannassa on kahden hukkuneen kalamiehen muistoa kunnioittava pilkka vuodelta 1965. Vastaavasti Kittilän Kelontekemäjärven eteläosaan hukkui 1950-luvulla mies, jolle tehtiin muistopilka kuusen kylkeen. Toisinaan kuolinpaikoilla olevat ristimerkit tehtiin kertoman mukaan estämään kuolleita kummittelemasta.

Kittilän Levin Sirkkajärven koulun pihakuusen alle vuonna 1993 kylmyyteen uinunutta miestä muistetaan yksinkertaisella lautaan kirjoitetulla viestillä. Vastavanlaisia karsikkolautoja tai -taulu-

ja käytettiin ennen muinoin Karjalassa ja Keski-Suomessa. Posion Suolijärvellä neljän koululaisen vuonna 1933 tapahtuneen hukkumisen muistoksi oli puuhun puolestaan – hävitetyt muistopilkan vaiheille – laitettu paperinen vainajien nimilista. Pudasjärven Lito-kairassa metsään kuolleelle on tehty nimellä ja kuolinajalla täydennetty puupilkka (Luhta 2001). Vastaavia kohteita tunnetaan mm. Posiolta ja Ranualta. Entisaikoina uskottiin myös, että vainajien henki asui kuolinpaikalla, joten siihen ei hevin asennolle asetuttu. Esimerkiksi Naarman Tulkakönkään tupasijojen luona uskotaan surmatun kummittelevan, kun siinä kahvi-neuvotkin kellahtavat kumoon. Monissa maissa myös liikennekuolemia muistetaan tienvarsiristeillä. Suomessakin perinne elää omalla tavallaan, kuten tapa asettaa hautakynttilöitä onnettomuuspaikoille osoittaa.

MUINAISTEN UHRIPAIKKOJEN MERKKIPETÄJÄT

Toisinaan puihin tehdyt kaiverrukset sijaitsevat jylhillä näköalapaikoilla, kuten Kemijärven Ämmänvaaran laen käkkyräpetäjissä (Kotivuori & Torvinen 1993). Vaaralla on perimätiedon mukaan ollut lappalaisten uhripaikka *Bessousing*, josta jo Kemijärven kappalainen Nils Fellman kertoo vuodelta 1751 olevassa käsikirjoituksessaan (Appelgren 1881). Käydessään vaaran laella arkeologi Hjalmar Appelgren totesi männyn "...johon oli vuosilukuja ja kirjaimia leikattu: selvin näistä oli: N. E(ellman) ja sen alla kaksi keskimmäistä numeroa vuo-

siluvusta ...74...”Vuonna 1956 paikalla käyskennellyt arkeologi Aarni Erä-Esko havaitsi puissa monenlaisia merkintöjä ja vuosilukuja, joista vanhin oli vuodelta 1866.

Merkkien joukossa oli myös samankaltainen suuri kahdeksikko kuin em. Käyrämön Ukko-Napin petäjässä. Kiintoisaa on, että toisen lappalaisten pyhäksi uhripaikaksi mainitun kohteen, Juuvaaran, laessa on ollut myös paljon vuosilukumäntyjä. Vanhin tunnettu vuosiluku lienee 1783, jonka alla olivat kirjaimet S M. Käydessäni vaaralla 1989 siellä oli merkintä ...A... 898, joka toi mieleen vuonna 1898 läheisessä Pikkukylässä muinaiskäivauksia tehneen Hj. Appelgrenin. Erä-Esko kutsuu inventointiraportissaan (1956) Juuvaaran merkkipuita ”uhrimänniksi”. Edellisten kaltainen merkkipetäjä nimikaiveruksineen kuuluu seisovan myös Naarman Pyhä-Hyppyylän laessa.

Uhrimäntyihin kuuluneen Kittilän Kelontekemän Manalaissaaren ns. hautamänty (Paulaharju 1922). Puussa oli paljon merkintöjä, joista Paulaharju piirsi muistiinpanoihinsa seuraavat: 1845 X 1844, 1880 N:PX, 1898 X ja EEWA KL. Paikalla vuonna 1998 käydessäni ikihongasta oli jäljellä myrskyn katkaissema tynkä. Sen umpeen kasvaneissa pilkoissa erottui osa em. merkeistä (kuva 2). Männyn juurella on vanha kesähautakuoppa. Saaren pohjoispäässä on ”Noita- eli Lovikkalio”, joka sai nimensä siitä, että ”...noidat ovat menneet ja laulaaneet siinä itsensä loveen” (Paulaharju 1932). Vastaavia entisajan pyhiä paikkoja uhri- tai pilkkapui- neen on varmasti ollut runsaasti

Lapin selkosilla, mutta harvoja edes perimätieto tuntee.

KALAMIEHEN JA SATUNNAISEN KULKIJAN MERKIT

Nuotanvetopaikoilla oli Rovaniemen maalaiskunnan Naarmankairassa tapana tehdä pitkiä ja leveitä, kauas ulapalle näkyviä suunta- eli apajamerkkejä. Alueen inventoinut arkeologi Mika Sarkkinen kertoo tuon alueen löydöistä tarkemmin seuraavassa Raidossa. Erikoisimmat pilkat on muodosteltu ihmis- hahmoiksi. Kaksi tuollaista puuhahmoa, nekin ilmeisiä apajamerkkejä, on Lapin maakuntamuseolle lahjoitetussa kirjailija-kenraali K. M. Walleniuksen kokoelmassa. Puut on kuuleman mukaan kaadet- tu 1950-luvulla Marrasjärven Pirtti- saaren etelänokan männiköstä. Yksi vastaavanlainen ihmiskasvoi- nen kuvatus jököttää myös Pudas- järven Litokairan metsissä (Luhta 2001).

Kala-apajia on merkitty edellä mainittuun tapaan pilkoilla mm. Kuusamossa (Konkka 1999). Luon- nollisesti myös yöpymis- ja tuliste- lupaikoille voitiin ajankuluksi kai- vertaa puupilkkoihin nimiä ja vuo- silukuja. Samaa tarkoitusta ajavat kala- ja autiotupien seinien raapus- tukset. Naarman Poojärven ja Nor- vajärven Karhuvaaran petäjissä on paikoin pilkkamerkkeinä vain 3–5 vaakaviivaa. Niiden merkityksestä ei ole toistaiseksi esitetty selkeää arviota, mutta ehkä viivat osoitta- vat vain verkkolukua, kalapaikan hyvyttä, syvyyttä tai hautapaikoil- la vainajien lukumäärää. Tällaisia merkkejä on tavattu myös Oulan- gan Taivalköngkäältä, joten laajalla

alueella käytetty merkintä perustuu johonkin konkreettiseen taroitukseen. Poikittaisia viivoja on myös Rovaniemen ja Kemijärven hautausmaiden pilkoissa.

Tavanmukaisin pilkka viitoittanee yksinkertaisesti otollista kulkureittiä. Sellaisia on tehty paljon Muonion ja Kittilän rajamailla virtaavan Kulkujoen ikihonkien kylkiin. Etenkin merkittömien pilkkojen tarkoituspäriä on usein mahdoton tarkasti selvittää. Vanhoissa kirjoituksissa mainitaan usein tietyllä paikalla kasvava ”vuosilukumänty”. Erään tällaisen petäjän, ns. Granrothin männyn, tynkä seisoj vielä vuonna 1990 Sallan Oulangan Savilammen pohjoispuolen kankaalla (Kotivuori & Torvinen 1993). Tämän kannon vanhin vuosiluku oli 1755.

Nämä vaillinaiset esimerkit todistavat puumerkintöjen moninaisuudesta ja tavan yleisyydestä entisaikoina. Valtaosa tällaisista vähitellen katoavista muinaisjäännöksistä on yhä tutkimuksen ulottumattomissa. Myös historiallisen ajan maastokohteita koskeva tutkimus vaatii nykyistä suurempaa huomiota, ennen kaikkea varoja kohdeinventointien järjestämiseen. Monet historiallisen ajan tahtumista kertovat kohteet soveltuvat niin paikallishistorian, tutkimuksen kuin matkailunkin tarpeisiin. Edustavana esimerkkinä ennakoluulottomasta tutkimusasetteesta voi mainita Lapin yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen johtaman projektin *Kemiläisten jalanjäljillä*, jonka maastoinventointi Naarmankairassa tuotti runsaasti kalastus- ja eräperinnettä konkreti-

soivaa tietoa.

Edellä esitellyistä kohteista on kuitenkin uskottava G.A. Anderssonin (1911) tavoin: ”Tieteen tulisoihut on tähänkin hämäärään seikkaan vielä kerran täydellisempää valoa luova.” ■

KIRJALLISUUTTA

- Ahvenainen, J. 1967. Tulviva Kemijoki. *Entinen Kemijoki*. Tapiola.
- Andersson, G. A. 1911. *Peräpohjolan ja Lapin asutusvaiheita*. Kemi.
- 1914. *Tietoja Sodankylän ja Kittilän pitäjien aikaisemmista ja myöhemmistä vaiheista*.
- Appelgren, Hj. 1881. Muinaisjäännöksiä ja Tarinoita Kemin kihlakunnan itäisissä osissa. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja V*.
- Itkonen, T. I. 1948 (2. p. 1984). *Suomen lappalaiset*, II. Porvoo.
- Kotivuori, H. & Torvinen, M. 1993. Itä-Lapin kiinteät muinaisjäännökset. *Lapin seutukaavaliitto. Julkaisu n:o 126/sarja A*.
- Luhta, J. 2001. *Metsola*. Hämeenlinna.
- Onnela, S. 1995. Sodankylä, Sompio ja Keminkylä osana Kemin Lappia vuoteen 1747.
- Suur-Sodankylän historia 1*. Jyväskylä.
- Outakoski, A. 1952. Rovaniemen suurista tulvista. *Totto I*. Rovaniemi.
- Paulaharju, S. 1922 (2. p. 1977). *Lapin muisteluksia*. Porvoo.
- 1932. Seitoja ja seidan palvontaa. *Vähäisiä kirjelmiä LXXXIV*. (Erip. Suomi V, 15).
- Rác, I. 1972. *Saamelaista kansantaidetta*. Helsinki.
- Rahikainen, P. 1995. *Puumerkit*. Raito 1/1995.
- Sirelius, U. T. 1921. *Suomen kansanomaista kulttuuria*. II. Helsinki.
- Totto II*. 1955. Rovaniemi.
- Totto IV*. 1960. Rovaniemi.

Entisaikojen poronhoitoa Sallassa

PAAVO HAUTALA ■ Ennen lakisääteistä järjestäytymistä poronhoito perustui Itä-Lapissa perhe- ja sukukohtaiseen, aiemmilta sukupolvilta perittyyn vapaamuotoiseen yhteistoimintaan. Alueita ei ollut rajattu. Kun ei ollut olemassa maastoon merkittyä valtakunnanrajaa, ei ollut edes valtakuntien välistä esteaitaa.

Järjestäytyneet muodot poronhoito sai, kun Kuolajärven kuntakokous 25.6.1884 perusti oman poronhoitoyhdistyksen. Yhdistysten keskusjärjestönä aloitti 1926 toimintansa Suomen Poronjalostusyhdistys. Vuonna 1932 säädetty poronhoitolaki lakkautti yhdistykset, ja poronhoitoalue jaettiin 65 paliskuntaan, keskusjärjestönään Paliskuntain yhdistys. Salla jaettiin pohjoiseen ja eteläiseen (myöhempiin Käsmä-Kallungin) paliskuntaan. Ensin mainitussa oli vuonna 1936 yhteensä 396 rekisteröityä poromerkkiä ja 9 658 vuotta vanhempaa lukuporoa.

Järjestäytyminen merkitsi sitä, ettei vapaata liikkumista missä tahansa enää sallittu.

Valtakunnanrajalle rakennettiin 1904 yhtenäinen esteaita, ja paliskunnat rajattiin ja aidattiin. Paliskunnan porot laidunnettiin yhtenä laumana, kunkin porot jalostusyhdistyksen (Paliskuntain yhdistyksen) merkkiluetteloon viedyin merkein. Paliskunnilla oli omat poroisäntänsä, aitavahtinsa ja paimenensa, joiden palkoista, heinävahinkokorvauksista, valtiolle maksettavista laidunten vuokrasta, petojen tapporahoista yms. kukin

Poromiehet tokkineen Sallan Sieminkijärvellä huhtikuussa 1928.
Kuvat: Paavo Hautalan kotialbumi.

paliskunnan jäsen vastasi porolukunsa mukaisessa suhteessa.

EROTUS- JA VASOTUSAIDAT

Erotusaitoja tarvittiin jo ennen esteaitoja. Pohjoispalkisen vanhoja teurasaitoja olivat Selkosen, Pökky-län, Niittyjängän ja Lakkimaan aidat sekä uusimpana Muotkalahden aita. Syksyn härkä- ja kevättalven vasotusaitoja olivat Porolammin, Kaitakankaan sekä lähimmät Lusikkaojan ja Lutjanan aidat.

Sallan poromiesten ammattisannasto, vaikka se olikin lappalaisperäistä, poikkesi jonkin verran Lapin muitten osien termeistä. Poron nimitykset vastasyntyneestä alkaen olivat *multavasa*, *siermukka*, *vuonnelo/urakka*, *vuorsa-vaadin/hirvas*, *kuntuus*, *kosotus* ja *nimiloppu*. Urakasta purusta tuli *vuorsahärkä*, hirvaasta *kuntuushärkä*. Salvaminen tapahtui puremalla, jauhamalla kivekset hampain hienoksi ja *proiskauttamalla* ne hangelle. Taitava mies puri *nahkasarveen*, *kilosarveen* tai puoliksi *piettiöksi*, kuinka halusi.

Poro pysyi yleensä tietyillä alueilla, ajoporot eritoten, sillä valinta-

perusteena oli, että eläin palki turvallisilla lähilaitumilla. Kun ajokkaiden palkismaat tiedettiin, ne oli helppo löytää ja tuoda aitaan. Siellä ne *pangotettiin* ja tuotiin kotikankaille. Niitä tarvittiin ensi lumista lähtien heinien, lehdeksien ja puiden vedätykseen sekä ajokkainksi. Ajo-opetus aloitettiin vedätyksestä, mistä siirryttiin varsinaiseen ajoon. Aisoja ei Sallassa käytetty, vaan veto kävi *vuotturaipalla*. Ohjauks tapahtui vasenta kuvetta kulkevalla hihnalla. Oikealle käännytäessä ajokkaan tuli totella vaseman käden heilautusta, ts. olla *kädenojus*.

Eelis Vuorela ja Eino Kaasinen Vuorijärveltä kauppa- ja kylämatkalla Sallan vanhalla kirkolla 1930-luvun puolivälissä.

POROJEN HAKUTYÖT

Ilmojen pakastuttua aloitettiin varsinaiset hakutyöt, ja niitä jatkettiin puolitalveen, kunnes palkinen oli tyhjä ja kaikki porot koossa.

Hakutoita johti poroisäntä. Hakumiehet jaettiin *roikkiin*, joilla kullakin oli johtajansa. Johtaja piti aamuisin ennen hiihtoon lähtöä käskynjaon, jossa määrättiin missä kukin pari sinä päivänä hiihti. Kasvavaa tokkaa *kuletettiin* sitten sovirtua erotta, etsimistä jatkaen, kohti erotusaitaa. Roikalla oli *raitomies*, *asentomies*, joka huolehti hakumiesten ajokkaiden kuleuksesta sekä rakotulien ja ilta-aterian valmistuksesta.

Ensimmäisenä hakupäivänä teurastettiin ruokaporo. Veri jäädytettiin nurin käännettyyn ja lumella pestyyn mahalaukkuun. Samoin ehdettiin käännettyyn paksusuoleen vuoroin verta, vuoroin sisälmyskuita poromiesten herkuksi, *tungaksi*. Aamuateriaksi poromies söi paistista tahi lavasta vuollun,

läskillä ja voilla höystetyn käristyksen. Iltaseksi asentomies valmisti liha- tai tunkakeiton, jonka painikkeena oli keiton päältä *kullattu*, kuorittu, rasva. Kahvia ryystettiin pahkamukeista. Vahvaa piti ruuan olla, sillä työ oli raskasta.

Paksu lumi upotti, varsinkin vuomamailla, vaikka poromies käytti pitkiä sivakoita. Suksen *päläs* oli aluksi poron koivesta, sitten ohuesta messinkipelistä ja lopulta pyörän kumista. Lipsumista estivät *kannantakaset*. Kenkinä olivat kippurakärkiset *kallokkaat*. Koivusta tehdyissä kalvoissa käytettiin vitsasta punottuja sompia. Myöhemmin tulivat rytisauvat. Täydellä ahkiolla ajettaessa roikkuivat sukset kannat edellä ja sauvat sommistaan perässä ahkion *liekkoon* sidottuina.

Poropirtejä oli harvassa, joten hakumiehet yöpyivät yleensä hongalla. *Louteet* oli pystytetty, *loitto* havutettu ja rakotuli sytyttämistä vailla, kun hiihtomiehet saapui-

Poron salvamista puremalla Sallan pohjoisen poropaliskunnan Muotkalahden aidalla. Hirvaan pitelijät: päällä Antti Kotala, sarvissa Arvid Alatalo, muut henkilöt tunnistamattomia.

vat hikisinä ja väsyneinä asennolle. Rakotulen, hongan, osien nimet olivat *alinen, päälinen, tulipuoliset, pönkät, tulkut, roitakkeet, perkka* ja *kynnyspuut*. Takana olivat kuusenhavuista ladotut loijot taljoineen ja ruoteisiin pingotettui- ne louteineen.

AIDALLA

Parissa viikossa tokat kasvoivat satoja poroja käsittäviksi ja roikat yhtyivät kyläkunnittaisiksi porukoiksi. Erotuspäivä lähestyi.

Tokka kierrettiin, ajettiin kasaan ja vetomies vetoporoineen lähti Muotkalahta kohti. *Oohotus* kajahti! Tokka höristi korviaan: mihin suuntaan lähdetään? *Siulaajat* asettuivat tokan kahta puolta ja ajajat perään. Viimeisinä seurasivat asentomiehet *raittoineen*. Joku poro saattoi yrittää karata ja lohkaista toisia peräänsä. *Siulaajat* käännöttivät *kilmoilijat* takaisin. Jos tämä toistui, lensi kivääri poskelle ja villitsijä tuiskahti hankeen, mistä raitomiehet korjasivat sen ahkioonsa. Ja matka jatkui. *Oohotus* kaikui, kellot läpättivät, vasat roukuivat emiään ja saivat tynnyttäviä vastauksia. Miehet huutelivat. Tokka huurusi. Toiselta suunnalta läheni toisen kylän hakuporukka, kolmannelta kolmas. Kukin pyrki vuorollaan vetovuoroon.

Aita oli rakennettu sellaiseen paikkaan ja tulo siihen niin suunnattu, että porot huomaamattaan tulivat asteittain kapeneville *joh-teille* ja edelleen *hakausten* läpi isoon aitaan, jonka veräjän suljettiin. Tästä porot sitten pienemmissä erissä ajettiin varsinaiseen erotusaitaan. Erotusaitaan liittyivät *tap-*

pokarsinat ja kunkin kylän *elokarsinat*. Erotus kesti yleensä kaksi päivää.

Teurasporoja olivat lähinnä härrät sekä vanhat tai marrot vaatimet. Osa niistä myytiin summakaupalla paikalle saapuneille ostajille, suuri osa hihnoitettiin ja kuljetettiin kyliin teurastettavaksi. Porot otettiin hengiltä puukolla niskaan pistäen, veri laskettiin *onteen*, eläimet nyljettiin, asetettiin hankeen jääty- mään ja ajettiin hevosilla kirkolle edelleen markkinoitavaksi. Kotona teurastetuista myytiin yleensä vain paistit; etupää jäi omaan käyttöön.

Vaatimista parhaat yksilöt ohjattiin elokarsinoihin. Porot luettiin veräjänpieliin asettuneiden *lukumiesten* lautoihin, ja samalla viillettiin lapaan lukumerkki. Purrut urokset taas saivat purumerkin paistiinsa. Vasat merkittiin ja tunnistamattomat myytiin palkisen hyväksi. Poroisäntä, joka valvoi erottelua, osti parhaita hirvaita siitokseen, *palkisenpolkijoiksi*.

Kun erottelu päättyi, ottivat kunkin kylän miehet oman tokkansa, lähtivät kuljettamaan sitä omiin suuntiinsa ja perustivat kylänsä lähistölle *kiekerön* vahtien huostaan. Näin jatkettiin kevättälvelle, kunnes palkisen tyhjennyttyä ja teurastusten loputtua huhtikuun lopulla koitti taas *aitaanveto*.

VASOTUSAITA

Hankien alkaessa löysätä, mutta ennen soseen tuloa, kiekerö kootiin ja porot vedettiin kylän tuntu- massa sijaitsevaan aitaan.

Siermukoita lukuun ottamatta kaikki hihnoitettiin. Vaatimet ja opetetut hirvaat vietiin aidan ulko-

puolelle kaivamaan. Vuonnelot ja urakat sitä vastoin *päntättiin* lyhyeltä kiinni aitaan tai aidan sisällä oleviin puihin. Siinä ne juntturoivat päivän toista koetellen niska-voimiaan, alistuivat lopulta vankeuteen ja alkoivat seistä hihna löysällä. Sitten seurasi opetus *tanumaan*. Alkaen nöyryimmistä ne sidottiin ajoporon kurkun alle ja lähdettiin nykytellen liikkeelle, poukkoillen ja saparo tärräten. Kulun tasaannuttua liitettiin *kollokseen* toinen, kolmas jne. Kun raito katsottiin kulkevaksi, vietiin porot ulos syömään. Työtä jatkettiin kunnes kaikki oli opetettu. Näin pohjoispalkisen lähes kaikki porot olivat hihnaporoja, opetettu kulkeviksi, myös teuraiksi tulevat. Kolmantena päivänä, ensin vaatimet, sitten hirvaat ja urakat, vietiin radoittain kylän läheisille vasotuskankaille, kukin talo omille paikoilleen.

VASOTUS

Pohjoispalkisessa käytettiin *hihnvasotusta*. Se vaati paljon työtä, mutta varmisti emien ruuansaanin, vasomisen onnistumisen ja säästi karjan pedoilta. Poroja siirrettiin 3 – 4 kertaa päivässä. Yhdellä miehellä saattoi olla vasotettavana yli sata vaadinta. Työ oli siirtämistä, kaivamisen auttamista, *tannertuneiden* irrottamista ja petojen karkottamista. Pohjoispalkisessa saattoi esiintyä talvisin kymmenkunta sutta, useita ahmoja, ilveksiä, karhuja ja kotkia. Pahimpina vuosina hävisi petojen suuhun jopa 70 prosenttia vasoista.

Vasominen alkoi yleensä vapulta. Vasa merkittiin, ja kun se *vöyris-*

tyi seuraamaan emää, emä päästettiin irti. Pälvien tultua vapautettiin myös hirvaat ja urakat. Lumien sulettua siirryttiin jänkien reunoille ja jängille, mistä porot saivat vettä juodakseen.

Viimeistään juhannukselta tyhjenivät vasotuskankaat. Vasotusmiehet keräsivät, kuivasivat ja tervasivat suksensa, pulkkansa ja kelkkansa, voitelivat hihnansa aitan orsille ja lähtivät koteihinsa *talostelevaan*.

Poromiehen vuodenkierto oli päättynyt. ■

Fredrik (Reeti) Anttila, suurriistan pyytäjä ”Hirvi-Anttila” Sallan Kuolajärven kylästä, kaatamansa karhun selässä Akanpylsyn maastossa 1936.

Opin kylvöä pohjoisessa – Inarin koululaitos 100 vuotta

IRJA JEFREMOFF

KATEKEETAT OPETTAJINA

Katekeettaopetus alkoi Inarissa 1779, jolloin toinen katekeetta siirrettiin Utsjoelta Inariin. Laajan Inarin alueella ei yhdellä opettajalla pystytty järjestämään vuodessa kuin muutaman viikon opetusjaksoja kullekin opetuspiirille. Inarin katekeetoista muistetaan mm. Juhani Aikio, Heikki Mattus, Matti Lehtola, Agneta Valle, Heikki Kärppä, Frans Werner Lustberg ja viimeisenä toiminut Laura Lehtola. Katekeettaopetusta jatkettiin koulujen rinnalla 1950-luvun alkuvuosiin asti.

KANSAKOULU INARIIN

Inarin ensimmäisen kansakoulun piti valmistua 1800-luvun lopulla Inarin Kyrön kylään, mutta miltei valmis koulurakennus paloi, ja koulun aloittaminen siirtyi lasten suureen pettymykseksi.

Inariin kirkkoherraksi saapuneen Lauri Itkosen aloitteesta ryhdyttiin uudestaan puuhaamaan kansakoulua vuoden 1900 tienoilta. Kansakoulujen tarkastaja Onni

Nykkopp sai aikaan päätöksen, että Inarin kirkonkylään on perustettava kansakoulu. Paikaksi määrättiin mäntymetsäinen niemi Joenjoen eli Juutuan suun eteläpuolella. Koulu valmistui kesällä 1902 ja aloitti toimintansa samana syksynä.

Koulun ensimmäisten oppilaiden joukossa oli elämäntyönsä opettajana tehnyt ja runoilijana tunnettu V. E. Törmänen, joka kirjoitti koulunsa ensimmäisestä opettajasta Ida Matilda Liliuksesta:

Hän oli opettaja "Jumalan armosta" tämän sanan puhtaimmassa ja kauneimmassa merkityksessä.

Irma Lehtola puolestaan kuvasi kaivaten samaa opettajaansa: *Viisi talvea vieri. Tämän ajan saivat Lapin lapset kokoontua hänen ympärilleen, joka ensimmäiset heistä oli vastaanottanut valkoiseen taloon. Toiset olivat jo kursinsa suorittaneet ja olivat kotonaan tai palveluksessa, mutta usein he muistivat noita talvia, jotka oli vietetty koulussa, ja nii-*

tä opetuksia, joita oli siellä saatu. Ja usein teki mieli vieläkin saada joku sana tai ystävällinen katse opettajaltaan. Ja, jos joskus tarvitsi neuvoja, tiesi, että hän oli niitä valmis antamaan. Kaikin tavoin hän koetti auttaa niitä, joiden keskuudessa oli. Siunattua kylvää hän teki Lapissa, vaikka ei satoa nähnyt.

Koulun vihki 1.10.1902 kirkkoherra Itkonen. Paikkakuntalaisten puolesta puhui katekeetta Matti Lehtola, ja opettaja Lilius piti henkevän puheen aiheenaan enkelin sanat Hoorebin vuorelle matkustavalle, vainoa pakenevalle profeetta Eliaalle, joka nukkui erämaassa katoajapensaansa alla: *Nouse ja syö! Siinulla on pitkä matka.*

LISÄÄ KOULUJA

Inarilaisia on mainittu opinhaluisiksi, bibliansa, postillansa ja virsikirjansa tunteviksi sekä hyviksi laulajiksi. Ei siis ihme, että niin katekeettojen kiertokoulut kuin ensimmäiset kansakoulutkin keräsivät oppivaisten vanhempien opinhaluisia lapsia suojiinsa.

Kyrön kylässä palaneen ensimmäisen koulurakennuksen tilalle saatiin uusi koulu 1909. Riutulaan perustettiin puolestaan yksityinen koulu NNKY:n voimin 1915. Kunnalle koulunpito siirtyi vasta 1937. Toivoniemi sai koulun 1924, Koppelo 1926 ja Törmänen 1930.

Koppelon kouluun tuli opettajaksi Anna-Liisa Hakosalo, joka teki mittavan elämäntyön koppelolaisien opettajana. Koulunpito aloitettiin Junnu-Matin tuvassa. Uuteen koulurakennukseen Konesniemessä päästiin siirtymään 1928. Koulu

kokosi oppilaita Koppelosta, Veskoniemestä, Nanguniemestä ja Könkäänjärveltä.

Koppelon koulun oppilaat muistelevat koulun arkea ja juhlaa: *Kun alaluokkalaiset tulivat koululle ja joutuivat asumaan asuntolassa, niin ensi alkuun saattoi joskus ikäväkin vaivata. Maija Kiviniemi muistaa, kuinka hän ensin hyppeli kotonaan iloissaan ennen kouluun lähtöä. Koulussa koti-ikävä iskikin heti päälle ja hän istui halkolaatikon päällä ja itki ihan ääneen. - - - Juhlien aikana oli koko kylä liikkeellä ja koulun kumpu hevosiä täynnä. Yleensä äitienpäivät ja päästöjuhlat pidettiin yhtä aikaa kelirikon takia, näin veskoniemeläisetkään eivät jääneet mitään paitsi. Oli oma tunnelmansa lähteä joulujuhliin aamulla pimeässä. Ympäriällä oli huurteiset puut ja lumi narisi, kun monta hevosta kilkatteli kohti koulua.*

PAATSJOEN KOULU ALOITTAÄ KESKELLÄ SOTA-AIKAA

Paatsjoelle oli jo aiemmin suunniteltu koulua alueen inarinsaamelaiselle väestölle, mutta koulun aloittaminen viivästyi. Alkuun päästiin helmikuussa 1941, vaikkakin sota-aika aiheutti keskeytyksiä. Pysyvästi koulu saatiin käyntiin vasta 1946, kun oli palattu evakosta Pohjanmaalta. Oppilaita Paatsjoen ja sittemmin Nellimin kouluun tuli kaukaa Itä-Inarilta, joten asuntola oli välttämätön. Alkuvaiheessa asuntolasta kotiin päästiin vain suuriksi juhlapyhiksi ja kesäloman ajaksi.

Koulun pitkäaikaisimpana opettajana toimi Sylvi Ahlqvist,

joka tunnettiin tiukkana ja joskus jopa pelottavana opettajana. Hän oli taiteellisesti lahjakas, kuvitti paikallisia oppimateriaalivihkosia ja tallensi ympäristönsä elämää ja maisemia niin grafiikan töinä ja akvarelleina kuin maalauksinakin.

KOULUJA JÄLLEEN- RAKENNETAAN JA UUSIA PERUSTETAAN

Sodan tuhoilta säästyivät vain Koppelon ja Riutulan koulut, jotka sijaitsivat syrjässä pääteitä. Kaiken muun hävitetyn ohella koulut oli jälleenrakennettava; niitä olivat Törmäsen, Ivalon ja Kaamasen koulut.

Akujärven koulu toimi aluksi supistettuna kansakouluna Filpus Marttilan talossa. Uusi koulurakennus ja asuntola saatiin vasta 1958 Virtaniemen ja Raja-Joosepin tien risteuksen tuntumaan.

Kansakouluihin opettajat tulivat alkuvaiheessa muualta ja sopeutuivat pohjoiseen – kuka paremmin, kuka huonommin. Saamen kieltä muualta tulleet opettajat ja asuntolanhoitajat eivät noihin aikoihin opetelleet. Olipa saamen käyttö kouluissa ja asuntoloissa jyrkästi kiellettykin, mikä heikensi paitsi saamelaisoppilaiden itsetuntoa myös saamen kielen arvostusta heidän mielissään.

Monet muualta tulleet opettajat tekivät pitkän työrupeaman Inarin kouluissa ja saivat niin vanhempien kuin oppilaiden kunnioituksen ja arvannon. Jotkut talensivat paikallishistoriaa valokuvin, filmein, piirroksin ja kirjoitelmin. Riutulan koulun pitkäaikaisina opettajina toimivat Helmi ja

Eero Hallikainen. Helmi kirjoittaa: *Taas kerran toukokuun viimeisinä päivinä olimme lopettaneet koulutyön, laskeneet lapsemme kesälaitumilleen ja raskaita matkalaukkuja kantaen taivalsimme jänkäpolkua pitkin autotien varteen. Lomamatka etelään oli alkanut. Vastaan polulla tuli Sammeli, hyväntuulinen lapinmies. Hänellä oli aina iloinen tervehdyksen sana huulillaan. Kaikki ilmeet ja eleet olivat hänelle ominaista, aitoa. ”Olette te sitten kummallisia muuttolintuja, kun keväällä lennätte etelään ja syksyn tullen pohjoiseen. Eikö sen pitäisi olla päinvastoin luonnonlakien mukaan?”*

IVALON JA INARIN KANSA- KOULUT SUURIMPIA

Ivalon ja Inarin koulurakennukset olivat kunnan suurimpia, ja niin täytyi ollakin suurten ikäluokkien aikana.

Ivalon kansakoulun johtaja-opettajana ja kansakoululautakunnan sihteerinä toimi Elli Ravola, joka voimiaan säästelemättä käytti aikaa pienten kyläkoulujen opettajien ohjaamiseen niin hallinnollisissa kuin pedagogisissakin kysymyksissä. Elli Ravola sai elämäntyöstään opetusneuvoksen arvonimen.

Sodan jälkeen alkoi jo Inarin ja Utsjoen alueelta nousta lahjakkaita nuoria, jotka hakeutuivat opettajankoulutukseen, palasivat ja tekivät pitkän uran kasvattajina kotiseudullaan. Inarin kirkonkylään saatiin opettajaksi nuori Pekka Lukkari vaimoineen. Pekka Lukkarin saamen kielen taito oli arvokas pääoma Inarin koululaitokselle.

Kaamasen koululaiset välituntijonossa 1959. Kuva: Saamelaismuseo Siida.

UUDET KOULUT SEVETTIJÄRVELLE, KOPPELOON, MENESJÄRVELLE JA PARTAKKOON

Suonikylän kolttasaamelaiset asutettiin Sevettijärvelle 1949. Koulu aloitti tiettömän taipaleen taakse syntyneessä kylässä samana vuonna. Alku oli Sevettijärvellä hankalaa, mutta vuosikymmenten kuluessa koulusta kehittyi koltan kielen ja kolttakulttuurin säilyttäjä ja perinteen siirtäjä. Merkittävän työn kielen kehittämisessä kirjakieleksi sekä opetusmateriaalin toimittamisessa teki koulun pitkäaikainen opettaja, opetusneuvos Satu Moshnikoff.

Koppelon vanha koulu Konesniemessä jätettiin autioksi, ja uusi koulu nousi kylän keskustaan. Asuntola oli silti vielä tarpeen Koppelon koulupiirissä. Anna-Liisa Ha-

kosalo sai rinnalleen nuoria opettajavoimia, kuten Terttu Ropposen, Kerttu Aittokallion ja Siiri Maggan.

Menesjärven koulu perustettiin 1954. Kouluun tarvittiin asuntola, koska lapsia tuli Repojoelta, Lismasta ja Lemmenjoelta sekä Menesjärveltä ympäristöineen. Oppilaat olivat tunturisaamelaisia ja inarinsaamelaisia. Menesjärven koulu sai aikanaan pitkäaikaiseksi opettajakseen kylän oman kasvatin Matti Jomppasen. Saamelaiskulttuurin arvostuksen noustua koulu kunnostautui erityisesti saamelaisnuorten taidetapahtumissa 1990-luvulla.

Viimeisenä Inarin kouluista perustettiin Partakon koulu. Se valmistui 1954. Samalla loppui katekeettaopetus Inarissa. Koulua pidettiin tärkeänä inarinsaamen kielen ja kulttuurin kannalta. Kouluun

jouduttiin kuitenkin heti alussa si-
joittamaan Inarijärven pohjoispuo-
len lasten lisäksi kolttalapsia Nitsi-
järveltä ja Saitajärveltä Sevettijär-
ven koulun tilanahtauden vuoksi.
Partakon koulu jouduttiin lakkaut-
tamaan ensimmäisenä kunnan
kouluista 1988 oppilasmäärän pu-
dottua alle normien.

KANSAKOULUSTA PERUSKOU- LUUN 1970-LUVUN ALUSSA

Koulujärjestelmän uudistus muutti
kansakoulun alimmat luokat pe-
ruskoulun ala-asteiksi 1973. Opet-
taja koulutettiin muutokseen sekä
sisällöllisesti että hallinnollisesti.

Asuntolat lakkautettiin 1980-
luvun aikana tie- ja kulkuyhteyksi-
en parannuttua. Siirryttiin oppilai-
den koulukyydityksi linja-autoil-
la ja takseilla. Asuntolanhoitajat ja
muut työntekijät siirrettiin toisiin
tehtäviin tai lakkautuspalkalle

Inarin – Utsjoen apukouluna
aloittanut koulu muuttui erityis-
kouluksi ja sai nimekseen Ivalojo-
ki-koulu.

Jatko-opetusta kansakoulun jäl-
keen annettiin keskusjatkokoulus-
sa Ivalossa. Kansalaiskoulu aloitti
ensin kurssimuotoisena ja jatkoi
sitten vuodesta 1962 koulumuo-
toisena, toimipaikkoina Ivalo ja
Inari; niminä olivat Etelä-Inarin
kansalaiskoulu ja Pohjois-Inarin –
Utsjoen kansalaiskoulu. Peruskou-
lulain tultua voimaan kansalaiskou-
lut muuttuivat yläasteiksi, ja koulu-
jen nimiä muutettiin useaan ker-
taan. Nimet vakiintuivat lopulta
Ivalon ja Inarin yläasteiksi.

Sevettijärvi sai oman, kolttä-
kulttuurin vaalimiseen keskittyvän
yläasteensa 1990.

YKSITYISESTÄ OPPI- KOULUSTA KUNNALLISEKSI KESKIKOULUKSI; LUKIO ALOITTA AIVALOSSA

Inarin yhteiskoulu perustettiin
1954, ja sen toiminta lakkasi asteit-
tain vuoteen 1960 mennessä. Ina-
rin – Utsjoen kunnallinen keski-
koulu aloitti 1956 ja toimi perus-
koulun tuloon eli vuoden 1972
loppuun asti.

Opettajien joukkoon mahtui ar-
vostettuja kasvattajia, persoonalli-
sia ihmisiä, taiteilijoita ja kirjailijoita.
Annikki Setälä tunnettiin paitsi
nuorten ymmärtäjänä ja hyvänä
opettajana myös lasten- ja nuorten-
kirjailijana, joka toi pohjoisen asi-
oita laajan yleisön tietoisuuteen.

Lukio aloitti Ivalossa 1965. Ina-
rilaisten lisäksi Ivalon lukioon ha-
keutui nuoria Utsjoelta, koska heil-
lä ei ollut vielä tuolloin lukioasteen
opetusta kotikunnassaan. Oman
lukion ansiosta koulutustaso kohosi,
ja entistä useampi inarilaisnuori
hakeutui opiskelemaan korkea-
kouluihin ja yliopistoihin. Osa pa-
lasi kotipaikkakunnalle, useimmat
jäivät töihin etelään.

Työttömyyden ongelmia pohti-
neita oppilaitaan lohdutti heidän
pitkäaikainen historian ja yhteis-
kuntaopin lehtorinsa Liisa Kossila
eläkkeelle jäädessään: *Kyllä tästä
vielä noustaan. Oppi on sellaista
henkistä pääomaa, jota kukaan
ei voi toiselta riistää. Ja jonain
kauniina päivänä sen vielä edes-
tään löytää.* ■

*Kirjoitus perustuu Inarin Siidassa 28.9. –
27.10.2002 esillä olleeseen samannimiseen
näyttelyyn.*

Selviytyjille uusi ilme

NÄYTTELYARKKITEHDIN VISIO
LAPIN MAAKUNTAMUSEON
UUDISTETTAVASTA
PERUSNÄYTTELYSTÄ

Arktikum-talon lailla kymmenvuotiaaksi ehittänyt Lapin maakuntamuseon *Selviytyjät*-näyttely on jäsennetty kolmeen – Rovaniemestä, Peräpohjolasta sekä Ylä-Lapista (saamelaiskulttuurista) kertovaan – osaan. Samaa pääjakoa on tarkoitus noudattaa edelleenkin. Näytteen perusajatus ihmisen selviytymisestä pohjoisessa kautta aikain oli toistakymmentä vuotta sitten hyvä, ja se kantaa yhä. Nyt sitä terävöitetään keskittymällä harvempien ja entistä havainnollisempien kokonaisuuden osien esittämiseen. Se mitä aiemmin on sanottu viidellä sanalla tiivistetään kahteen.

Arkkitehtuurilla on oma tehtävänsä museonäyttelyn kerronnassa. Miltä asiat tuntuvat, mikä on näyttelyn ilmapiiri, ensivaikutelma, jota ei voi paikata, tunnelma ja dra matiikka; onko kävijällä mahdollisuus eläytyä ja ymmärtää, tajuta syvemmin ja osallistua, jatkaa matkaa ja päästä perille. Kaikkeen tällaiseen pyritään näyttelyarkkitehtonisin keinoin vaikuttamaan. Siirtämään ihmisten mieliin ja tajuntaan maakunnan erityisluonne, ihmisten tavat ja elämä, myös kesän valo, talven sini, hyttysten ininä, linnun laulu, kaikki mikä vuodenkiertoon kuuluu ja on olennaista. Saada kerrotuksi paljon vähin, vaikuttavin elein.

Työ on edennyt monilta osin pitkälle, lopullista toteutusta vaille, mutta ajatusten selkiyttämisessä riittää vielä tekemistä. Näyttelyn kokonaisskenografian viimeistely on vielä hiukan kesken, mutta tähän on aikaa, jopa siihen asti kun uudistunut perusnäyttely avataan ensi joulun alla.

Yrjö Wiherheimo

Rovaniemen pienoismallit ja niiden talot, kuten vanha Pohjanhovi, heräävät eloon uudenlaisen esitystavan ansiosta Lapin maakuntamuseon tulevassa näyttelyssä. Kuva: Jukka Suvilehto. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

Arktisen keskuksen tiedekeskusnäyttelyä kehitetään

Arktisen keskuksen perusnäyttely on kymmenen elinvuotensa aikana muotoutunut nykyiseen asuunsa. Lähivuosina Arktisella keskuksella on suunnitelmissa perusnäyttelyn kokonaisuudistus.

Arktisen keskuksen näyttelyn synopsis sisällöllisen käsikirjoituksen pohjaksi on jo valmistunut. Tarkoitus on kehittää näyttelyitä enemmän tiedekeskusnäyttelyjen suuntaan, mikä tarkoittaa tieteen popularisointia, vuorovaikutteisuutta ja opetuksellisuutta. Arktisen keskuksen tutkijoiden työtä tuodaan paremmin yleisön tietoisuuteen. Ensimmäinen tällainen yhteistyö oli vuoden 2002 jäätutki-

muksesta kertova näyttely *Jäätiköt – jäätyneet varat*. Ihmiset ja ihmisten elämä arktisilla alueilla on laaja ja haastava aihepiiri, samoin luonto ja ympäristönmuutokset kiinnostavat Arktikuminkävijöitä. Yksi näyttelyn painopistealueita on Venäjän pohjoisosat, joihin mielenkiinto on huomattavasti lisääntynyt viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana.

Tiedekeskuksen näyttelyn uudistaminen on merkittävä hanke. Ajankohtaisin asia juuri nyt on rahoituksen järjestäminen.

Leena Tornberg

Kirjakatsaus

Jarkko Saarinen & Petri J. Raivo (toim.): *Metsä, harju ja järvi: näkökulmia suomalaiseen maisematutkimukseen ja -suunnitteluun.*

Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 776. Gummerus. Saarijärvi 2000.

Maisemat ovat viime vuosikymmeninä alkaneet kiinnostaa uudella tavalla yhä laajempia piirejä. Liikkumisen lisääntyttyä ihmiset ovat asuinympäristön ja kotiseudun ohella päässeet tutustumaan kaukaisempiinkin maisemiin. Eri alojen viranomaiset, suunnittelijat ja tutkijat ovat tarkentaneet katsetaan erilaisiin maisemiin. Metsäntutkimuslaitoksen kokoomajulkaisu on tehty Punkaharjun Lustossa 2000 järjestetyn seminaarin pohjalta, ja siinä esitellään suomalaista

maisemakeskustelua teorian ja käytännön valossa.

Maisema on sanan varsinaisessa merkityksessä moniarvoinen ja monitieteinen käsite. Perinteisten maisematieteiden, maantieteen ja maisema-arkkitehtuurin, lisäksi ovat maisema-asioista kiinnostuneet etenkin taide- ja kulttuurihistoria ja metsätiede. Kirjan 12 artikkelia edustavatkin hyvin erilaisia tieteenaloja.

Osmo A. Kontturin katsaus suomalaisen maisematutkimuksen historiaan ja kehitykseen kattaa noin sadan vuoden jakson. Pitemmälle kurkottaa Maunu Häyrynen, joka kiintoisalla tavalla tutkii, miten suomalainen maisema on eri aikoina määrittynyt osana kansallista koodistoamme. Kansallinen maisemakuvasto on osaltaan luonut yhdenmukaista käsitystä suomalaisesta ympäristöstä; sen ytimessä ovat yhtenä osana kansallismaisemat, ”suomalaisuuden pyhitetyt paikat”. Päivi Maaranen puolestaan tuo esille monesti varjoon jäävän arkeologisen kulttuuripääoman merkityksen suomalaisen maiseman tärkeänä osana.

Kirjan artikkeleissa liikutaan monenlaisissa maaseudun, kaupungin, matkailualueiden, soiden ja metsien – mutta myös mielen ja muistojen – maisemissa. Olennaista on huomata, että todellisuudessa maisema ”sijaitsee” syvällä ihmiselämässä, eli se on ihmisen ja ympäristön muodostama kokonaisuus. Erään lainatun määritelmän

mukaan ”maisema on kulttuurin yksikkö ja jotain luonnon ja kulttuurin väliltä”. Yksiselitteistä maiseman määritelmää on mahdoton esittää; näkökulman mukaan niitä voi laatia kymmeniä erilaisia.

Kaikessa moninaisuudessaan artikkelit ovat avartavia. Yksinpä museotyöhön kirjalla on paljon annettavaa. Tähän viittaa Pekka Virtanen suoraan kirjoituksessaan metsän kulttuuridiversiteetistä. Ilahduttavaa on, että Virtanen on ymmärtänyt uuden ympäristöntutkimuksen mukanaan tuomat mahdollisuudet. Metsämaiseman monenlaiset merkitykset eivät avaudu pelkästään perinteeseen katsomalla.

Kimmo Kaakinen

Jarkko Saarinen (toim.):
Erämaapolitiikka: pohjoiset erämaat arjen, hallinnan ja tutkimuksen kohteena.
Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 827. Gummerus. Saarijärvi 2002.

Metsäntutkimuslaitoksen julkaisu on uusi puheenvuoro suomalaiseseen erämaakeskusteluun. Inarin Siidassa 2001 pidetyn erämaaseminaarin ja tutkijasymposiumin alustuksista ja kommenttipuheenvuoroista koottu julkaisu sisältää laajan katsauksen ennen muuta erämaa-alueita koskevaan tutkimukseen ja kymmenvuotiaan erämaailan käytännön vaikutuksiin.

Kirjan teksteistä osa koskettelee Ylä-Lapin erämaiden hoidon ja suunnittelun käytäntöä, jota työtä tehdään Metsähallituksen johdolla. Esimerkiksi Juha Sihvon kirjoituksesta selviää, miten monella tavalla hyödynnettävää aineistoa nykyaikaisilla luontokartoituksilla saadaan. Ylä-Lapissa korostuu erämaa-alueiden suojelu ja virkistyskäyttö, mutta tässäkin suhteessa eri erämaa-alueet poikkeavat toisistaan.

Teoksen tutkijapuheenvuoroissa Ari Aukusti Lehtinen käy havainnollisesti läpi erämaapolitiikan vaiheet monine kiistoineen. Erämaaliikkeen toiminta ja Inarin paikallispolitiikan ilmiöt ovat muiden muassa esillä. Lopussa Lehtinen pohtii suomalaista erämaasuhdetta ja -politiikkaa laajemmin. Jarno Valkonen erittelee julkista erämaakeskustelua ennen muuta paikallisuuden näkökulmasta. Leena Vilkkä haastaa ympäristöfilosofin puheenvuorossaan avoimesti virallisen erämaakäsityksen; ”erämaa on muutakin kuin aineellista materiaa ja luonnonsuojelun biologiaa”. Vilkkä vetoaa sellaisiin vanhoihin erämaasuhteen kuvaajiin kuin Samuli Paulaharju, A. E. Järvinen, Yrjö Kokko ja Hans Lidman. Erämaiden suojelun arvoista ei pidä unohtaa

niiden ”unelma-arvoa”.

Kokoomateoksen laajin ja teoreettisin on Arto Naskalin artikkeli erämaa-ajatuksista ja laajemmin luonnonsuojelufilosofiasta. Siihen syventyminen kannattaa, se auttaa ymmärtämään erämaakeskustelun pohjavirtoja. Kirjoituksensa lopussa Naskali hahmottelee 2000-luvun alun luonnonsuojelufilosofiaa, joka irtautuisi dikotomisesta ajattelusta, jonka mukaan luonnonvarojen viisas käyttö ja erämaiden säilyttäminen on asetettu vastakkain. Toinen vastaavanlainen dikotomia ”luonto ja kulttuuri” elää sitkeästi, vaikka nämä eivät ole erillisiä vaan limittäin meneviä käsitteitä.

Kimmo Kaakinen

Jorma Luhta: *Metsola*.
Maahenki 2001.

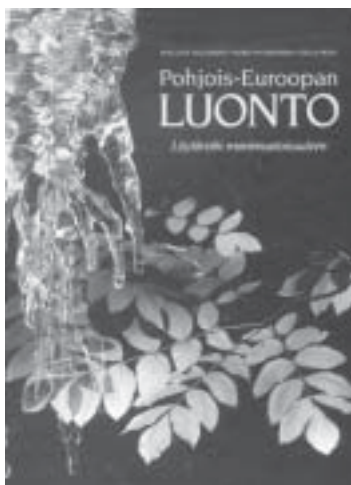
Pudasjärvellä asuva luontokuvaaja Jorma Luhta on uusimmassa luontokirjassaan seurannut kameroineen harvinaistuvan havulinna-

elämää. Näin hän palaa 1987 ilmestyneen *Metson kuolema* -kirjansa jäljille, nyt tosin eri maisemissa. *Metsolan* kuvat ovat suurimmaksi osaksi peräisin Pudasjärven – Taivalkosken seudulta, erityisesti Lito-kairan suoerämaasta ja nykyisen Syötteen kansallispuiston kuusikovaaroilta.

Luhta on tallentanut lukuisia vaikuttavia otoksia metsojen elämästä ja elinympäristöistä eri vuodenaikoina, mutta kuvia on monista muistakin siivekkäistä ja nelijalkaisista eläimistä, vähemmän myös ihmistoiminnan merkeistä. Esimerkiksi soidinmetsän keväätaamun pakkashuuruuksia tunnelmia tai kesäisen ikikuusikon valojen ja varjojen leikkiä Luhta on vanginnut kamerallaan hienosti.

Valokuvien rinnalla Luhdalla kulkee jälleen teksti, jossa hän kuvaa elämäänsä metsässä, kokemukseensa ja ajatuksiaan. Siitä henkii vahva perehtyneisyys aiheeseen, myös metsotutkimuksen tuloksiin, vaikka teksti ei mitenkään tietokirjaa muistutakaan. Persoonallinen kerronta lähestyy kaunokirjallisuutta. Voi sanoa, että tällä kertaa Jorma Luhtan teksti kantaa melkein päälle kuvien päälle. Näin siksi, että kuvien valinta ei ole oikein onnistunut. Jostakin ihmeen syystä mukaan on otettu aiheeseen kuulumattomia ja muista yhteyksistä tuttuja kuvia mm. tähtitaivaasta ja revontulista. Lisäksi värierottelussa on kuviin päässyt häiritsevän vahva punertava sävy, joka pilaa hienotkin keväiset soidinkuvat ja saa mäntyjen pilaritot hohtamaan aamuauringossa kuin tulipalon valaisemana.

Kimmo Kaakinen

Eeva-Liisa Hallanaro, Marja Pylvänäinen & Stella From (toim.): Pohjois-Euroopan luonto. Löytöretki monimuotoisuuteen. Edita 2002.

Pohjoismaiden ministerineuvoston aloitteesta ja tukemana syntynyt tietokirja kattaa alueen, johon kuuluvat Pohjoismaat, Huippuvuoret, Färsaaret, Skotlanti, Luoteis-Venäjä ja Baltia. Tätä laajaa aluetta peitti muinoin mannerjää, mikä selittää – eroista huolimatta – yhteiset luonnon piirteet.

Kirja jakautuu viiteen osaan, joista suurimman sivumäärän haukkaavat lajistoa ja elinympäristöjä käsittelevät. Kirjan avainsana on monimuotoisuus, elävämmin sanottuna luonnonkirjo, jota ihmistoiminta tosin uhkaa kaiken aikaa kaventaa. Tästä riittää esimerkkejä, mutta toisaalta ei unohdeta ihmisen vaikutusta joidenkin lajin elinolojen parantajana ja uusien lajien levittäjänä.

Kaikenkattava esitys kirja ei

pyri olemaan. Alussa on hyvät yleisesitykset alueen ilmastosta, maaperästä, vesistöistä, jääkauden jälkeisestä kehityksestä sekä ihmisen vaikutuksista luontoon. Lajistoesittelyssä eniten tilaa saavat nisäkkäät, linnut ja kalat, mutta esimerkiksi kasvi- ja sienikunta jäävät vähälle huomiolle. Elinympäristöosassa on onnistuttu välittämään kuva Pohjolan ekosysteemien rikkaudesta.

Teoksen kuvitus valokuvineen ja taitavine piirroksineen on hieno, samaten kartat, diagrammit ja muu grafiikka vakuuttavat. Tietolaatikoiden käyttö on mallikelpoista. Teksti on tasaisen hyvää, jos kohta tämäntäpaisille kirjoille tyypillisesti tarpeettomankin kantaottamantonta. Mutta varsinkin monenlaiseen luonto- ja ympäristöopetukseen kirja runsaine lähdeluetteloinen on oiva apu.

Kimmo Kaakinen

Tämän numeron kirjoittajat

TUIJA ALARIESTO
fil. yo., Oulun yliopisto

PAAVO HAUTALA
agrologi, Kemijärvi

IRJA JEFREMOFF
*HM, projektitutkija, Saamelaismuseo
Siida*

KIMMO KAAKINEN
*FK, amanuessi, Lapin
maakuntamuseo*

HANNU KOTIVUORI
FL, arkeologi, Lapin maakuntamuseo

KALLE TAIPALE
*FT, tietohallintojohtaja, Geologian
tutkimuskeskus, Espoo*

KEIJO TASKINEN
*MMM, erikoissuunnittelija,
Metsähallitus, Kolari*

LEENA TORNBORG
*FM, näyttelysuunnittelija, Lapin
yliopisto, Arktinen keskus*

YRJÖ WIHERHEIMO
professori, sisustusarkkitehti, Helsinki

LAPIN MAAKUNTAMUSEO

Arktikum
Pohjoisranta 4
96200 Rovaniemi

Puhelin

(016) 322 2482

Telekopio

(016) 322 3091

Sähköposti

etunimi.sukunimi@rovaniemi.fi

Internet

www.rovaniemi.fi/maakuntamuseo

Henkilökunta

Museotoimenjohtaja Raili Huopainen
(016) 322 2480

Museosihteeri Marja-Liisa Oja
(016) 322 2482

Amanuenssi Kimmo Kaakinen
(016) 322 2484

Arkeologi Hannu Kotivuori
(016) 322 2854

Amanuenssi Hanna Kyläniemi
(016) 322 2853

(äitiyslomalla 1.7.2002 – 31.5.2003)

Vs. amanuenssi Vesa Alén
(016) 322 2853

Maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen
(016) 322 2791

Amanuenssi Sari Rautanen (maanantaisin)
(016) 322 2481

Valokuvaaja Jukka Suvilehto
(016) 322 2858

Kuva-arkistonhoitaja Arja Moilanen
(016) 322 3095

Museovalvoja Maisa Laitinen
(016) 322 2483

Museovalvoja Merja Lehtovirta-Aho
(016) 322 2853

Arktikumin aukioloajat

1.9. – 31.5. ti – su 10 – 18

1.6. – 15.6. päivittäin 10 – 18

16.6. – 15.8. päivittäin 9 – 19

16.8. – 31.8. päivittäin 10 – 18

Varaukset ja lisätiedot (016) 317 840

2

PORT PAYÉ
FINLANDE
PMM
96100/1

LAPIN MAAKUNTAMUSEO
THE PROVINCIAL MUSEUM OF LAPLAND
ARKTIKUM, POHJOISRANTA 4, FIN-96200 ROVANIEMI, FINLAND